

Misa u novijoj francuskoj literaturi

Trista osamdeset i pet na stroju otipkanih stranica napisao je Dr. Ivan Merz o ovoj temi pod natpisom »*Utjecaj liturgije na francusku književnost od Chateaubrianda do danas*« i predao 1923. godine, taj debeli svezak trogodišnjega rada, zagrebačkom sveučilištu kao svoju doktorsku tezu, gdje i danas leži zakopana u arhivu.

Ali kako ništa nije od ovoga neobičnoga čovjeka ostalo zakopano, jer ga je Božja dobrotu odredila, da se svim dijelovima svoga defeciranoga bića neprestano predaje svima, to je eto došao dan, da Merz, makar u desetgodišnjici svoje smrti najviše pomoćne svojim radom i savjetom temi, o kojoj nam je u ovaj čas govoriti.

Da Dra Merza na neki način komemoriramo na ovom kongresu,* na kojem se duboko osjeća njegova odsutnost, ali istodobno i njegova najintenzivnija duhovna prisutnost, spomenut ću samo neke činjenice u vezi sa citiranim njegovim golemim djelom o liturgiji u francuskoj književnosti.

Tu je minuciozno obradeno oko pedeset književnika, analizirano oko 500 književnih djela (romana, lirskih pjesama, drama, apologetskih stranica, anti-liturgijskih spisa, konvertitskih svjedočanstava i najsitnijih književnih priloga, u kojima se javlja barem jedan stih ili jedan redak liturgijskoga duha).

U tu svrhu je izraden kompletni hronološki Index liturgijskih autora i liturgijskih djela, ali ne samo od Chateaubrianda nego čitavo XVI., XVII. i XVIII. stoljeće, čak i srednji vijek. Taj golemi Indeks sam za sebe predstavlja jedinstvenu vrijednost, kakove nemaju još do danas ni sami Francuzi.

Pored toga Dr. Merz je izradio i t. zv. Liturgijski Index, u kojem se nalaze svi dijelovi liturgijske službe, razni tekstovi ili ceremonije analizirane po francuskim književnicima XIX. i XX. st.

Na pr. ja sam potražio Misu i pod tom riječi Merz nabraja u svim varijacijama mise (na pr. Misa za pokojne, misa pontifikalna, misa za ženidbu i t. d.) osamnaest književnika navodeći sva njihova djela, u kojima se spominje Misa, čak na kojoj stranici i u kojem kontekstu.

Isto tako su klasificirani na pr. Uskrs, Božić, Litanije, Magnificat, Dies irae, razni Psalmi, sveci, liturgij. godina i t. d. — i t. d. na punih osam stranica teksta.

Na koncu se nalazi iscrpiva literarna i publicistička bibliografija te bibliografija liturgij. znanosti kao takove, dakako sve do 1923. g., kada je rad bio završen.

Tim golemim radom se Dr. Merz uzdigao u red najtemeljitijih stručnjaka ovoga predmeta i sami Francuzi bi mu bili najviše zahvalni, kada bi imali štampanu ovu savjesnu i minucioznu stručnu klasifikaciju i studiju o liturgij. elementima u njihovoj ogromnoj i nepreglednoj literaturi.

Ovo djelo ni našim katoličkim krugovima nije nažalost poznato nego tek po imenu a pažljiviji su mogli naći samo tek nekoliko kratkih odlomaka prevedenih i štampanih: jedan o Claudelu u »Hrv. Prosvjeti« 1923. g. br. 9., a drugi u »Kat. Listu« 16. kolovoza 1923., te nešto o Fr. Jammesu, Baumannu i Huysmansu u »Luči« (1922. i 1923.).

* To je II. hrvatski liturgijski kongres održan u Splitu početkom srpnja 1938., na kojem je bila pročitana ova radnja, koja ovdje izlazi u znatno pre-rađenom i proširenom obliku.

Meni je, prema tome, posao olakšan, makar Merčevo djelo završava sa 1923. g. i nema moje treće točke. Polovica moga referata je njegovo djelo i isličem, da sam sretan, što na taj način neminovno na ovom mjestu dolazi do riječi onaj, koji je od svih nas bio najpozvaniji, upravo nenadoknadivo pozvan, da govori o *Misi u modernoj katol. literaturi*.

Makar se čini da živimo u apokaliptičko doba nevjere i zla, ipak je u noviju literaturu ušao toliki religiozni nemir, da je s pravom u upotrebi riječ o katoličkoj književnoj renesansi. Većina intelektualne elite u čitavoj Evropi vratila se ili se vraća natrag u svetište, a što je najznačajnije vraća se kroz *Introitus*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus* — poput slavnog predhodnika Verlaine-a (1844. - 1896.) — i kao nijedna književna generacija prije nje zadivljena pada na koljena uživljavajući se u ponovnu Inkarnaciju, koja se zbiva pri svakoj Pretvorbi, rastvarajući srce i usta, da se sjedini sa živim Sinom Božjim i da skupa s Njime meditira i pjeva *In principio erat Verbum*.

Kad je riječ o Misi u novijoj literaturi, tema nas sama od sebe vodi u tri različita smjera i nameće nam tri gledišta:

- 1) Misa u ekspresiji ličnih religijskih doživljaja velikih književnika.
- 2) Misa kao sastavni, integralni dio ili pače jezgra umjetničkih djela.
- 3) Misa kao takova analizirana i interpretirana u književnoj formi.

Danas je već toliko književnoga stvoreno o Misi i izraženo u različnim »Misama«, da bi punu i specijalnu pažnju zaslužilo svako od tri spomenuta gledišta i za svako bi bilo i previše materijala. Ja ću uza sve to nastojati obraditi sva tri gledišta barem u formi jedne skice, koja, ako išta, može poslužiti kao polazna točka detaljnijih i dubljih ispitivanja i obrađivanja ove teme u našoj i onako škrtoj religioznoj literaturi.

1. MISA U EKSPRESIJI LIČNIH RELIGIOZNIH DOŽIVLJAJA VELIKIH KNJIŽEVNIKA.

Ovo neka bude literarni *Introitus*, topla i lična ispovijest, u kojoj vibrira najličniji itimni doživljaj umjetničkih duša, predispozicija za sve one čiste stvaralačke izraze, koji danas predstavljaju jednu novu, zrelu evropsku umjetnost, o kojoj će biti govora u drugom dijelu.

Čini mi se, da nam je upravo dužnost početi s *Claudélom*. On je »svjedok Božji, koji već skoro pola stoljeća ne prestaje biti najvećim genijem, što ga u redu ljudske riječi ima Zapad, — one ljudske riječi, koja je po njemu kćerka Riječi (du Verbe).«¹ Pje-

¹ Charles du Bos: *Les Témoins de Claudel*. Etudes Carmélitaines, octobre 1934., str. 196.

snik, koji od Božića 1890. do danas nije prestao stvarati, »biblijski« stapajući u jedinstvenu vezu, lirski i zanosno, prirodu, čovjeka i Duh, fizički i metafizički svijet. Najveći liturgijski umjetnik svih vremena, koji »instinktivno piše u liturgijskom stilu«, (Tonquédec) on neka nam prvi saopći svoj prvi susret sa liturgijom i prvu spoznaju Mise, a nitko ne zna tako iskreno i apsolutno doživljeno saopćavati kao on:

»Crkva je bila moja velika otvorena knjiga, moja škola, piše Claudel. Uvijek bila klečečke hvaljena ova veličanstvena Majka od koje sve naučih. Svake sam nedjelje boravio u Notre - Dame a išao sam onamo i češće u tjednu. Onda sam tako slabo poznao svoj vjerovnik kao otprilike budizam, a eto se preda mnom razvijala sveta drama tako uzvišeno te je premašila svaku moju pomisao. Ah! nije to bio više siromašni jezik pobožnih knjiga! Bila je to najdublja i najveličanstvenija pjesma, najuzvišeniji znakovi što su ikad bili predani ljudskim bićima. Ne mogoh se zasititi gledajući *Misu* a svaka se svećenikova kretnja upisa duboko u moj duh i srce. Služba za pokojne, pa na Božić, pa prizori Velikoga Tjedna, uzvišeni pijev *Exultet*, prema kojemu su mi se najzanosnije pjesme Sofoklove i Pindarove činile bljutave, sve me je to napunjalo počitanjem, radošću, priznanjem, kajanjem: poklonom!

Malo pomalo, polako i mučno, svitaše u mome srcu misao da su i umjetnost i poezija božanske stvari, a tjelesne naslade da im nijesu prijeko potrebne van naprotiv štetne. Kako sam bio zavidan srećnim kršćanima što ih vidjeh gdje se pričešćuju! Što je do mene, jedva se usudih umiješati među one koji svakoga korizmenoga petka cjelivahu trnovu krunu.«²

Kako je lijepo, što možemo ustvrditi, da je svećenik kod Mise bio prvi doživljaj, koji je počeo duboko upisivati u ovu, tada još katekumensku dušu, — možda najdublju katekumensku dušu moderne Evrope — neizbrisive tragove prisutnosti Božje.

Sa iskrenošću, koja mu nikada nije prirodija kao onda, kada o sebi govori, Claudel je 24. oktobra 1907. (Na dan arkandela Rafaela) iz Tien-Tsina pisao prijatelju Jacques Rivière-u: »Više od svih knjiga naučit će vas crkveni obredi i *prisustvovanje službi Božjoj*. Zaronite pak u taj neizmjerni izvor slave, realnosti i poezije. Nikada ne očekujte momentano, nutarnje otkrivenje. Vaše će tmine polako okopniti . . . Molite svaki dan, ništa zato, ako niste sabrani. Glavno je da sjeknete s voljom . . . Podite, ako ikako možete, *svako jutro k Misi*, i posvetite se barem jednom cijeloj crkvenoj godini. — Misa. Kako da govorim o toj božanskoj tajni? Prihvatio sam se toga više puta, ali nadilazi moju snagu. Pribivajte češće kod nje i razumjet ćete je.«³

² Th. Mainage: *Témoins du Renouveau catholique* (Bauchesne 1919.). U hrvatskom prijevodu Dra Frana Biničkoga: *Svjedoci katoličke obnove*, Zagreb, 1922. Str. 42.

³ Jacques Rivière et Paul Claudel: *Correspondance, 1907—1914*. Le Roseau d'Or. Ed. Plon. 1926.

Ovi praktični savjeti iz jednoga davnoga pisma, koje je iz Kine došlo u Evropu, da zapali jedno nemirno srce, objašnjavaju danas, kad je već davno njegova slavna Misa postala svojinom čitavoga umjetničkoga svijeta, sigurnije i jasnije njene psihološke izvore i umjetnički smisao nego možda najsuptilnija estetska analiza. »Pođite, ako ikako možete svako jutro k Misi!« Tu rečenicu Rivière nije osjetio kao stih, ali je u njoj otkrio vibraciju života, prenesena s onu stranu vidljive bariere, i u ispunjenju njezina savjeta vjerojatno naslutio rješenje čitave svoje sudbine. Uzbudjenja s tih pisama nosio je sigurno u duši, kad je malo kasnije, u estetskoj analizi Claudelove umjetnosti, koja još i danas važi kao fundamentalna, napisao, da »Claudelova umjetnost tijesno ovisi o njegovoj doktrini i nipošto se ne može bez nje shvatiti.«⁴ A sva je ta doktrina sažeta u misli: *idite svako jutro k Misi!*

I Francis Jammes je plakao »pod Misom u bordeauskoj katedrali«, dok se u dubini njegova bića počela razlijevati radost obraćenja i dok se on poganiin prvi put vježbao »da modrina milosti pokaže svoj tanki končić u onom komadu ilovače«, — kako sam sebe zove.⁵ Zacijelo je u duši njegovoj trajno odjekivala ljepota »maloga vinograda s voćnjakom, i biljka, koja je lijepo mirisala«, onoga značajnoga jutra, kada je »Claudel posluživao kod Mise, a lice mu se preobrazilo nagnuto nad posvećenu posudu«, a on, najljepkiji francuski lirik, 7. srpnja 1905. prvi put primio Kristovo Tijelo. Morala je odjekivati sve do onoga dana, kada je napustivši svaku liriku uzeo pero da protumači toplo svojim pirijskim seljacima sve dijelove Mise, točno dvadeset godina poslije toga dana.⁶

Dr. Merz je u spomenutom djelu posvetio jedno poglavlje svjedočanstvima konvertitâ, a jedno svjedočanstvima ratnikâ — i jedno i drugo su dakako jaka književna i umjetnička imena — iz kojih se jasno vidi, koliki je utjecaj proizvela liturgija, specijalno Misa na fenomen njihova obraćenja. Tu se nalaze svjedočanstva: pjesnika i literarnoga kritika René Salomé-a,⁷ predstavnika liberalnog protestantizma André de Baviera, holandskoga slikara M. W. Verkade, holandskoga pisca Walcherena i poznatoga dramatika i reformatora katoličkoga teatra u Francuskoj Henri Gheona.⁸

René Salomé, vanredno istančan duh, makar je u ranoj mladosti prestao moliti, trajno je u duši nosio »neki smisao za tajnu«

⁴ J. Rivière: *Etudes* (Ed. N. R. F.) kod Charles du Bosa, op. c., str. 198.

⁵ Th. Mainage: op. c. str. 46.

⁶ D. Zanko: *Francis Jammes i Georges Goyau o sv. Misi*. Život, ožujak 1934. god.

⁷ On danas ispunja kazališnu rubriku u isusovačkoj reviji »*Etudes*«, koja izlazi u Parizu dva puta mjesečno.

⁸ Holandezi Verkade i Walcheren su u Merčevoj knjizi uzeti u obzir zato, jer je njihovo obraćenje direktno vezano uz francuske pisce L. Bloy-a, Huysmansa i slavnoga Dom Guerangera.

te je, ukorijenjen u francuskoj tradiciji i kao liberalac, »ljubio svodove katedrale i sjenovite kutove malih svetišta, pjesme i kretnje službe Božje, romon molitve...« i — makar je s Taineom svodio svijet na činjenice — »štovao je neprestance onu Crkvu, gdje je toliko oblika, boja, mirisa podupiralo igru njegove mašte.« Njegova je ličnost — tipično za svu inteligenciju moralnoga diletantizma — dopirala do najraznoličnijih krajeva, od Péguya do svih mogućih skeptika i materijalista, ali uza sve to se događalo, da je »razmišljao o Evandelju do suza, da se zanosio u čisto viđenje u polutami crkve, da je očima pratio *liturgijsku dramu Mise*. Ali to je bila samo igra romantičnoga esteta...« Ipak je ta teška borba svršila pod Misom. Pritisnut od Peguya konačno je postao vjernik. »Molio je — piše za sebe — pribivao je nedjeljnim službama Božjim, čitao *Misu*, pače pjevao *Credo* sa djecom i sa starom gospodom i definitivno našao svoje mjesto »u neizmjernoj Crkvi, tjelesnoj i duhovnoj, liturgijskoj i mističnoj«.⁹

Slučaj *André de Baviera* je složeniji, a njegov put »Iz Ženeve u Rim preko Canterburyja«, što ga je sam opisao, teško je intelektualno probijanje kroz protestantske predrasude i onu njihovu tužnu rastavu razuma od srca. De Baviera savjesno svladava jednu dogmu za drugom, ne obmanjuje se, studira, mnogo čita i o sve se kritički spotiče. Jedno od najintelektualnijih obraćenja. »Proboravih nekoliko sedmica u Oxfordu u Keble College... Oxford me je vazda mamio, nu osobito sam bio osjetljiv one godine za ritualističku atmosferu staroga sveučilišnoga grada. Bio sam još daleko od katolicizma; a ipak se moji nazori o Crkvi veoma promijenise. Sveti me Anselmo i sv. Bernardo potakoše, da bolje upoznam katoličku pobožnost. Kupio sam molitvenik i osvoji me ljepota rimske liturgije. Katoličke molitve bijahu i toplije i nježnije od naših. *Rimski Misal* bijaše velika himna poklona i ljubavi, koja malo nalikovaše našoj liturgiji.«

Konačno ga privlači jedna benediktinska kapela, u kojoj po vlastitom priznanju boravi čitave sate. I tu se baš pod Misom događa konverzija, o kojoj De Baviera ostavlja jedinstveno svjedočanstvo:

»Još nisam imao vjere, ali sam često pribivao sv. *Misi*. Obredi, što sam ih nekoliko godina držao besmislenima zadobiše sada za me tragičnu veličinu. Nije li katolik bio povlašten da pribiva najslavnijoj povijesnoj drami, mističkomu ponavljanju golgotske žrtve? Združivši se sa svećenikovim djelovanjem, mogao je sam sebe prinijeti s Isusom, koji je sišao u hostiju i tijesno se, u euharistijskoj pričesti, sjediniti sa Žrtvom. Sva mi se druga bogoštovlja učiniše siromašna, kad sam razumio duboki smisao *misterija Mise*. Svanu dan, kad mi Bog dade najveću milost moga života. Taman

⁹ Th. Mainage, op. c., str. 54—66.

na Uskrs 1912., kad svećenik podiže posvećenu hostiju, dobih dar vjere. Poklonih se Bogu, koji je postao čovjekom...¹⁰

Francuska religiozna obnova u tijesnoj vezi sa liturgijskim procvatom, svojom svježinom i iskrenošću osvaja srca i izvan Francuske. Mnogi jaki duhovi svladani ljepotom i dubinom otkrivenih svjetova otkrivaju u Liturgiji neiscrpivi izvor doktrinarne sigurnosti i poetske inspiracije. Liturgijski pisci kao *L. Bloy* i *Huysmans*, da i ne govorim o *Don Guerangeru*, pokrenuše vjhor Duha, koji se u neodoljivom naletu spustio u srca spremna da ga prime. Taj poetski dah višega reda, koji se počeo širiti iz jednostavnih ceremonija, vjekovnih, inspiriranih, ali u antiliturgijskoj pustoši XVIII. stoljeća posve zaboravljenih, naročito se dojmio onih, koji su imali sreću da se približe tlu *Huysmansove* i *Don Guerangerove* Francuske. Dr. Merz nas upozorava na *Verkadea*, *Walcherena* i *Joergensena*, a mi ćemo upozoriti na samoga Merza, koji je također kroz liturgijsko-poetsku Francusku do savršenstva izgradio svoju svetačko-liturgijsku fizionomiju.

Verkade mnogo čita *Huysmansa*, naročito njegov roman *A Rebours*. Zadivljeno se uživljava u bretonsku pobožnost, oduševljeno opisuje procesije i pjevanje bretonskih ljudi i žena, posebnim žarom opisuje njihovu Misu, obraća se i skupa sa bretoncima pjeva njihove pjesme.

»O kako i dirljivo i lijepo on služi svoju Misu. Stajao je uspravno, kao okrunjen bojama: iznad njega su sjali prozori najrazličitijih boja, a pred njim pak na oltaru svećani i blistavi svijećnjaci sa upaljenim svijećama. A on stoji u bijelom svećeničkom odijelu obrubljen zlatom, blijedih uzdignutih ruku kao preobražen... Zvoni najednom. Svi ljudi padaju na koljena...«

Verkade se uživljava, moli, sam pada na koljena pred otkrivenim svijetom vanjske i unutarnje ljepote. Prisustvuje svim ceremonijama. Upućuje se u točan tumač obreda *Mise*, sluša i bilježi: »Puk (bretonski) pjeva *Kyrie eleison*, *Gloria*, *Sanctus* i *Agnus Dei na latinskom jeziku*...«

Iza toga sam prisustvovao kod *Mise* svake nedjelje i svakoga blagdana, pače sam često pohadao *Vespere*. Kroz kratko vrijeme sam naučio sve to pjevati, a to mi je bila neizreciva radost.¹¹

Konačno je *Verkade* ušao u slavnu njemačku opatiju *Beuron* i postao benediktinac.

»Ipak je najinteresantniji od svih stranaca bez sumnje *Hollandez Walcheren*. On nam je u svom djelu *Dnevnik jednoga konvertita* dao djelo istinske ljepote, koja se u nekim dijelovima penje do najblistavijih mjesta *Pascalovih Misli*. Ovaj prijatelj *Leona*

¹⁰ Th. Mainage, op. c. 101—116.

¹¹ Ivan Merz: *L'Influence de la Liturgie sur les écrivains français de Chateaubriand à nos jours*. Rukopis. Zagreb, 1923. 251—253.

Bloy-a opjevao je znamenitu benediktínsku kapelu (de la rue Monsieur, u koju su zalazili Coppé i Brunetiérre, a koja je objavila Huysmansu kroz himne svojih redovnika svu dubinu katoličke teologije), kao možda nijedan pjesnik prije nje. Nadišao je i samoga Huysmansa.«¹²

Merz prenosi iz Walcherenova dnevnika (Journal d' un converti, Tequi, 2e édit.) pune tri stranice zanosnih refleksija o liturgiji, o Božiću, o Velikom tjednu, o ceremonijama, o Misi. Makar bi bilo od dragocjene vrijednosti imati to u našem jeziku, jer ljepotom izraza i dubinom teološko-poetskoga poniranja u duhovnu jezgru liturgije, uistinu znači nešto prvorazredno u literaturi ove vrsti, ali zbog prostora ograničavamo se samo na neke odlomke:

»Božić! Čitavu noć sam pribivao u benediktínskoj kapeli Matutinu, Ponoćki, Laudama, zatim pred zoru Zornici. Još sam uzbuđen od svrhunaravne ljepote ovih služba. Exterieur je veličanstven, pjevanje, riječi, svečana Misa sa tri svećenika. Ali nadasve sam ganut do dna moje duše onim što osjećam ispod ovoga sjajnoga blještavila; svaka kretnja, svaka riječ, svaki čin krije neki smisao, tu je poput vidljiva plamena nekog nevidljiva ognja opipljiva realnost misterija, daleka apercepcija božanskih zbivanja. Nadilazi svaki izraz... Sve je to najednom bilo kao proplamsaj velikoga svijetla i mir golemi mir dubokih voda. Kakva noć! Nisam li to bio u Betlehemu u staji, dok se rodio Isus...«

Ili na pr. ova misao o Liturgiji:

»Liturgija je sveta veličanstvenost. Osjećam, kako je apsurdno izgovarati riječi udivljenja. Previše je evidentna ljepota ovoga kulta, koji izražava neizraženo Božanstvo i koje svijetli u tami života čistim svijetlom bijeloga plamena. Kako je umjetnost površna i siromašna i kako li je isprazna pored ovih uzvišenih pjesama, pored svetih tekstova, pored ovih molitava tuđe i pjesama beskrajne radosti... Ono što struji u Crkvi kroz crkvenu godinu jest bitno, jest realnost. Izvan toga vlada sljepoća ovijena iluzijom... Riječ i kretnje Mise, molitve Brevijara, čitava sveta Liturgija, sve stremi prema Tebi (prema Kristu) kao rijeke prema moru.«

Skrenimo sada pažnju svjedočanstvu jednoga »ratnika«. Svi ga dobro poznamo. Zove se *Henri Ghéon*. Ali prije nego citiram njegovu »ratnu Misu«, donosim njegov nedavni razgovor sa *Dominique Auvergne-om*,¹³ koji je u mnogočem vrlo instruktivan za naše čitatelje, a istodobro odličan uvod u našu stvar:

— »Vi znadete kako sam ja ušao u literaturu, veli mi on. Bio sam jedan od osnivača *Nouvelle Revue Francaise*, sa Gide-om, Cóppeau-

¹² Ivan Merz: op. c. 253—257.

¹³ Dominique Auvergne: *Regards catholiques sur le monde*. Paris, 1938. Edit. Desclée de Brouwer. Henri Ghéon, str. 101—107.

om, Jean Schlumbergerom i konvertirao sam u ratu, koji je promijenio moju orijentaciju, ne u estetskom nego u duhovnom redu.

Kazalište me je uvijek interesiralo najviše i na njem sam radio još kao mladić. Prije rata prikazivala su se dva moja komada, jedan u Théâtre des Arts, drugi u Vieux - Colombier.

— Zašto baš kazalište, više nego na primjer roman? Jer je mnogo življe?

— Jer se tako najprirodnije izražavam . . . Nemam nikakova smisla za savijanje, a najmanje se bavim samim sobom. Ono što mene interesira, to je, da dadnem izvan sebe bića različita od sebe.

— Ipak ste napisali *Čovjeka rođena od rata*, u kojem pripovijedate svoje obraćenje.

— *Čovjeka rođena od rata* sam napisao, jer mi je bilo stalo do toga, da ljudi saznaju, kako se netko, formiran u manje religioznom milieu nego što je to N. R. F., može izdvojiti i prionuti uz integralnu katoličku vjeru.

— Ali vi ste izrasli u katoličkom milieu?

— Majka mi je bila katolikinja; prvu sam svetu pričest obavio pobožno. Ali moj otac bijaše antiklerikalac, potpuni antiklerikalac, a ja sam bio na njegovoj strani. Dečko! Živio sam u sredini bez vjere, ali čestitoj. Vrlo je opasno naći kod nevjernika kreposti, kojih nema uvijek ni kod drugih.

Uostalom, kad se uđe u život ima toliko interesantnih elemenata, da se vrlo lako može zaboraviti onaj ponajglavniji.

Božji dio je tako neznatan u odgoju.

Kad sam bio u liceju, imali smo nekog duhovnika jedan sat u tjednu. Bijaše to vrijedan čovjek, ali bilo je previše apstraktno ono što je govorio. To nas nije moglo interesirati, jer nije oduševljavalo.

Herojski se katolicizam još ne bijaše pojavio.

— Ipak, prije rata . . .

— Da, bio je Bloy, koji nas je prodrmao, pa Verlaine i Rimbaud . . .

— Huysmans . . .

— Da, Huysmans, i Veillot, i Joseph de Maistre. Mi smo neprekidno imali nekoga da proklamira istinu. Ali oni su išli protiv struje stoljeća, poznavalo ih se slabo ili nimalo.

— Ali vi ste poznavali Péguya, Claudela?

— Svakako, mnogo sam bio s Péguy-em, susretao sam katkada i Claudela, ali mene je obratila samo čista milost.«

Zacijelo čista milost, koja se s podignute Hostije kao sa vrha Kalvarije rasipa svaki dan po dušama. I Henri Gheona je obratila Misa i to Misa sred rata.

Kad je stigao na frontu, svake nedjelje je bio kod mise, gdje je bilo mnoštvo engleskih vojnika. Dirnut gorljivim sudjelovanjem mladih ljudi, a napose jednim engleskim oficirom, koji nije imao ljudskog obzira, pa onda divotom »liturgijskih pjesama«, velikim zastrtim orguljama i čitavim šarmom velikih misa, H. Ghéon se odjednom našao neodoljivom snagom bačen pred religiozni problem. Osim toga on je Francuz, pa se htio sa ratnom braćom pokazati s njima kod službe Božje među stranim vojnicima. Ovako opisuje svoju prvu liturgijsku pouku:

»Htio bih — kojim pravom, ja grješnik — da svećenik na oltaru moli bez izuzetka sve riječi liturgije, one magične riječi, kojima ne dosižem smisla, jer nemam pri ruci nikakove knjige da ih slijedim, a nemam uostalom ni želje, da je pribavim. Kad biste me zapitali, kako slušam misu, odgovorio bih vam: pasivno, nošen postepenim pjevanjem *Kyrie*, koji je molba, *Gloria e*, koja je radost, *Creda*, koji je sigurnost, *Agnus Dei*, koji je bol i šutnjom, koja je istodobno poklon i pokornost...«¹⁴

Dr. Merz utvrđuje, da su Ghéona vratili katolicizmu: uspomene iz djetinjstva, osjetljivost za liturgijske ljepote i patriotski osjećaj. U svojim sjećanjima Ghéon nema dosta izraza, kojima bi uzveličao liturgiju; toliko ga je njezin nutarnji fluid usrećio u ratu. Obuzet liturgijskim zanosom, piše on:

»Blagoslovljen budi Bog, koji me je dovuкао u ovu divnu zasjedu i koji me je predao nježnoj Majci svojoj.« Definitivno obraćenje će se desiti u krilu božićne liturgije u Reimsu.

Svoje obraćenje kroz liturgiju Ghéon u mnogočem zahvaljuje svome ratnome drugu Pierre Dupouey-u, koji ga je prvi upoznao s Misalom.

Patriotski ponos je doveo prvi put k Misi i slavnoga *Louis Bertranda*, a preko Mise u Crkvu. Bilo je to na brodu 1906., kad je pućovao prema Maloj Aziji i Siriji. U nedjelju su sve sljedbe, jedna za drugom, ovršile svoje bogoslužje na mostu broda. »Došao sam onamo, da posvjedočim da sam ovdje s ljudima moje domovine i moća plemena, s Latincima i Francuzima združenim pod starom rimskom stegom.« A kad tamo duša je osjetila potrebu za nećim »stalnim, trajnim, paće vječnim« i dok je Bertrand stigao u Betlehem, dogodilo se u toj velikoj duši čudo pretvorbe, koju je on ganut i obliven suzama proslavio na sam Badnjak u crkvi Roćenja Isusova pod Misom polnoćkom, koju plastićnim stilom talentirana pripovjedaća opisuje u dućoj i temeljitoj ispovijesti obraćenja.¹⁵

Kako vidimo Francuska je u novije doba postala zemljom izrazitih ćudesa Boćije milosti. Dok u Lurdu ozdravljaju tjelesni bolesnici i svake godine niću nova medicinska svjedoćanstva, u

¹⁴ I. Merz: op. c., str. 261.

¹⁵ Th. Mainage, op. c., str. 67—88.

Francuskoj se unatrag pedeset godina pojavilo toliko intelektualnih i psiholoških svjedočanstava duhovnih ozdravljenja, da je ta paradoksalna zemlja postala upravo klasičnim majdanom moderne katoličke elite. Pored divnih likova Peguy-a i Psicharija, koji su u naponu konvertitskoga stvaranja na literarnom polju ostavili kosti na bojnem polju oko Marne i pored spomenutoga ratnog konvertita Gheona, koji danas znači trijumf i slavu metafizičkoga teatra u Francuskoj, najznačajnija su poslijeratna obraćenja: René Schwoba, Charles du Bosa i Gabriela Marcela. Slučaj slavnoga romansiera Francois Mauriaca je posebne vrste i o njem je bilo pisano u ovoj reviji. Gabriel Marcel je veliko ime suvremene filozofije a istodobno značajan dramatik, Charles du Bos najjače ime francuske književne kritike, a René Schwob književnik i esejist. Mi ćemo se slijedeći našu temu o Misi zadržati samo kod Schwoba.

René Schwob, Židov po rođenju, konvertirao je u tridesetoj godini (1926.) i dosada napisao čitav niz knjiga: *Moi, Juif*; *Ni Grec ni Juif*; *Capitale de la Prière*; *Solitude de Jésus-Christ*. Sada u Rimu piše, kako to izvješćava Dominique Auvergne novu knjigu pod natpisom *Rome au le mort*. Sve su te knjige zapravo golemi lični, iskreni i književni dnevnik njegova puta u srce istine. »Reći da su ove knjige veličajne, značilo bi vrlo oskudno pače loše izraziti moju misao.«

U djelu *Capitale de la Prière* obrađuje problem Lurda, a u *Solitude de Jésus-Christ* problem Svete Zemlje¹⁰ onako kako su ta dva geografska središta vidljive božanske objave religiozno doživljena u njegovoj duši. *Capitale de la Prière* je jedinstveno umjetničko-religiozno djelo o Mariji, u ovom času možda najliterarnije djelo o Lurdu, prožeto skroz naskroz nekim zanosom najsvježijih otkrića, što nije ni čudo, kada se zna, da je autor još 1926. bio Židov.

Vrijeme je međutim, da se iza ove digresije, kojoj samo informativna potreba opravdava duljinu, vratimo na našu tezu, u ovom slučaju na Schwobov lični dnevnik u doslovnom smislu riječi, u kojem se inače nalazi iskrena i fina psihološka analiza njegova obraćenja. To je knjiga od preko trista šezdeset stranica pod markantnim natpisom *Moi, Juif* (Ja, Židov). Schwob je po struci pomorac, proputovao je mnogo, do skrajnjega Istoka. Kao Židov pripada rasi putnika, rasi koja se ne odmara, dok ne nade, što je tražila, rasi, koja posjeduje i previše smisao života, a da bi ga riskirala. Ovaj mladi nevjernik pristao je u punoj poslušnosti na nešto, što nije poznavao, previše obrazovan, a da bi se dao obmanjivati, previše fin i iskren, a da bi varao, lucidan, nipošto naivan.

¹⁰ »U Jeruzalemu me dirnulo ono što me nadasve dira i u Crkvi, to je bol Kristova, koja je također i bol njegove Zaručnice. Njihova dvostruka bol. A u Rimu, tu ljubim Općinstvo Svetih.« Dominique Auvergne, op. c. str. 49.

Usred života postavlja veliko pitanje i rješava ga uporno, dosljedno, herojski. Događa se u njemu čudesna, nevjerojatna avantura kršćanina opsjednuta milošću. Penetrirao je realnost stvari i od putnika postade hodočasnik; svako mjesto (Lurd, Jeruzalem, Rim) manifestira pred njegovim rastvorenim očima dio prisutnosti Božje. (D. Auvergne).

U dnevniku bilježi sve i najsitnije pokrete duha, svaku novu misao, koja ga zaustavi u lektiri i u gledanju života, naročito života u crkvi, u koju sve češće zalazi.

Jedne nedjelje bilježi: »Iza tri dana, kako primam svako jutro svetu pričest, osjećam se kao oslobođen od napasti i neočekivano svjež duha. Ovaj simbol je čudesan i moćan da pretvara noć u dan i posjedovanje u slobodu. Najedanput, kod Mise, namjesto da se osjetim odijeljen od ovoga sakupljenoga puka, od ovih seljaka, za koje sam uvijek imao samo podrugljivost, nađoh se kao sudionik u istom misteriju i prepun neke iznenadne ljubavi obasjane u svijesti našega živoga jedinstva. Svaka Misa oživljava kao živa služba neke nevidljive realnosti realnije od svega drugoga.

Pa molim Boga da me prožme do dna, e da bi mi ova zemlja bila zanosna slika njegove vječne providnosti.«¹⁷

Isti dan piše u pismu ocu G. . .

»Već treći dan primam pričest iza Mise još uvijek malko prerane za mene.

Pripravljam se što bolje mogu . . .

Sve je to bilo tako kombinirano, da sam danas pod velikom Misom, prvoj iza moćna krštenja, kojoj mi je dano prisustvovati . . . u duhu disponiranu za emociju misterija, da sam jutros po prvi put imao impresiju objavljene svrhunaravi, da uistinu, skoro očevidnu manifestaciju nevidljivoga. Sav puk je tamo stajao pjevajući nevjerojatnim žarom, a njegove se pjesme izmijenjivahu sa svećenikovim glasom i ozbiljnom poezijom harmonijuma . . . Imao sam istinski osjećaj prisutne Providnosti među nama i u meni. I odozgo iz moje tribine odakle sam po prvi put sudjelovao čitavim žarom svoje čežnje u jednostavnosti ovoga puka, osjetio sam se zanesen opojnošću, kakve još dotada mislim da nisam okušao i odjednom, namjesto izoliran, našao sam se uronjen u svijest našega žarkoga jedinstva. Eto to je impresija nedjelje, kruna svih prošlih dana.«

I tako se s dana u dan gomilaju u ovoj otvorenoj duši impresije, koje sabire pod zgodnim zajedničkim nazivnikom *Tentation de la sainteté*. U drugom dijelu dnevnika *Découverte de l'Eglise* Schwob se sve manje prepušta impresijama, a sve više ukorjenjuje svoju ličnost u asketičnoj praksi posvećujućega djela. Jednoga četvrtka bilježi ovu dirljivu ispovijest:

¹⁷ René Schwob: *Moi, Juif*. Paris, Plon, 1928., str. 68.

»Jer je jučer vikar, koji me svaki dan pričesćuje, bio bolestan i kao takav nije još danas mogao služiti svoju Misu u osam sati (zdravlje mi nije dopuštalo ići na ranu župnikovu Misu), ostao sam u krevetu zaštićujući time rado svoju lijenost. Ali tek što sam doručkovao, začujem iznenada zvona, koja me upozoriše, da je u taj čas neki svećenik na oltaru. Ali kako je bilo prekasno, a da bih se mogao pričestiti, osjetih svaki udarac kako mi odjekuje u dnu srca. To je bio osjećaj izgubljena dana.

Zar sam se već naučio da ne mogu započeti dan bez blagoslova Duha? Zar sam ja već uistinu angažiran u Božjoj stvari? Regularnost mojih pobožnosti izgleda mi u ovaj čas ucijepljena u mome biću, da me već jače hvata nego udobnost kreveta i nesređena navika fantazije. Gladujem sada za Hostijom kao za kruhom.«¹⁸

Za vrijeme jedne Mise u njemu se ljuto bore dva čovjeka, — čovjek tijela i čovjek duha. I dok se služi Misa, njegov se nemir povećava i stišava. »Između ovo dvoje (seksualne želje i želje za Bogom) treba birati; svaki kompromis je isključen... Naš mir je precizna funkcija naše neprestane borbe. To mi se konačno objavilo u svoj strahovitoj i nemilosrdnoj okrutnosti ovoga jutra, u Bayonne-u u crkvi, gdje sam usrdno molio Boga, da mi omrzne tjelesna slast, koja me je još privlačila andeoskim glasovima.«

Trsi se, da bude svaki dan kod Mise, i tu mu se pomalo otkriva sva dubina religije, u koju je ušao. »Jučer sam prvi put osjetio nedokučivi sjaj *Gloriae* kao ono nekidan *Pater noster*. Svi zahtjevi nutarnjega života nalaze se tu poput zdenaca čiste vode... I gledajući Hostiju u času podizanja molio sam Boga da mi dopusti da mogu konačno reći, razmatrajući je savršenim pouzdanjem i bez tračka sumnje: »Gospodine moj i Bože moj«, da mogu skršiti svoju oholost. Ta još sam ja daleko.« (Str. 103.)

U trećem dijelu *Croissance du Christ* duša ovoga mladoga čovjeka iskreno do dna razotkriva srce i sve više ga predaje vodstvu Duha Svetoga. Oprezno opaža svaki dan pobude Božje u u svojoj duši, jača volju i vjerno služi molitvom, lektinom, vršenjem kreposti, sakramentima. Ali sve počima od jutarnje Mise. »Ja ljubim sve više i više liturgiju mise.« (str. 112). Uživa u ministrantima, voli zasada tihu Misu, jer mu se čini, da ga intimnije ujedinjuje s Kristom. Kad ostane najednom četiri dana bez Mise, osjeća se izgubljen. »Zašto sam jučer i danas plakao pod Misom? To mi se prvi put dogodilo.« (str. 196). Sjetio se svoje posljednje Mise i posljednje pričesti u životu, o kojoj će ovisiti njegovo definitivno spasenje i sav mu se život ukazao površan, prazan, neiskorišćen u smislu duhovnoga obogaćenja. »Jutros sam to osjetio u najčišćoj formi. Ne samo po nutarnjim glasovima, nego po nekoj vrsti nijeme konfrontacije najtamnijih stanja moje duše, konfrontaciji duše ohole i duše ponizne.« (str. 197.) Iza duge i prekrasne

¹⁸ René Schwob: op. c., str. 86.

meditacije o borbi dobra i zla u svojoj duši, koja se već potpuno zrela za odricanje bacala u naručaj Raspetoga, svijestan je, da se »jutros uistinu realizirala u punom intenzitetu neizreciva svjetlost, pred kojom blijedi svaki sjaj, svjetlost žrtve na oltaru.« (str. 199.).

Pohađa *Vespere*. Divi se puku, koji pri tom sudjeluje u jedinstvu Duha. Prati svaku riječ i svaki poklon svećenikov. Sve mu je uronjeno i prožeto smislom. Uživa u poniznosti autentičnih službenika oltara, čita Mariju des Vallées, citira njezine misli o žrtvi, o Crkvi, o Misi. »Ako je Misa najsavršenija žrtva, nastavak one na Kalvariji, najljepša molitva Crkve jest za vrijeme Mise Hosanna...« (str. 201.).

Naročito ga oduševljava liturgijski simbolizam i posvećuje mu desetke stranica. U svim katoličkim ceremonijama otkriva on sada »umjetnost objave u materijalnom simbolu jedne očima sakrivene Realnosti« i sjeća se, kako ga je Meyerson uvjeravao, da Židov ne može prionuti uz »katoličku mitologiju«, koja na prvi mah izgleda poganska. U jednoj bilješci u predgovoru pripovijeda, kako je sam jednom zalutao u katoličku crkvu kao Židov. Tada je prvi put u životu čuo kronicu. »Začudilo me ono sumorno, beskonačno ponavljanje. Bilo mi je glupo i preslabo za hvalu Bogu. Dugo sam se naprezao da shvatim ovaj gubitak vremena u poniznoj šutnji duha... Izašao sam smijući se... A u jednoj Misi, kojoj sam slučajno prisustvovao u Veroni, gledao sam samo neku »komediju«. (str. IX. bilj. 1.).¹⁹ Tri godine poslije toga Schwob će postati oduševljeni apologet liturgije. U četvrtom dijelu *Invansion de la Grâce* Schwob je integralni vjernik, čisti katolički umjetnik, kritik, pjesnik, teolog. Kroz božanske misterije Mise i pričesti Bog mu je blizu i jasnoća sama od sebe ispunja njegovu dušu. Iza Merčeva dnevnika nisam čitao ljepših katoličkih refleksija o križu, o životu, o literaturi, o metafizičkoj borbi dobra i zla, o molitvi, o sakramentima, a ponavljam, nadasve o Misi. Tako na pr. njegove refleksije prigodom jedne Mise za pokojne (str. 293.—298.) sadrže u sebi najpoetičniji lični doživljaj prisutnosti Kristova čovjštva u realnoj žrtvi, »najmisterioznijoj tajni Njegove slave«; lični doživljaj općinstva svetih, mistične Crkve, u kojoj su predstavnici autoritativne hijerarhije lično kao ljudi deplasirani kad se penju na oltar obučeni u svilu i zlato, da prikažu »Bogu bez oblika« sva vidljiva bogatstva i dozovu u našu sredinu ponizenoga Krista. Iza tih velikih religioznih emocija suvereno polemizira sa Valéry-em, Proustom, Keyserlingom, Giraudoux-om, Morandom »dostojnim nasljednicima osamnaestoga stoljeća«. »Generacija, koja se javlja ne razumije više ništa o Bogu. U kakovu smo pustinju zašli! Uvod u svršetak. Zbunjuje me Keyserlingov optimizam.«

¹⁹ Taj isti čovjek je napisao najljepše stranice o Krunici u spomenutom djelu o Lurdu.

Dnevnik svršava proživljavanjem velike sedmice, dan po dan, od Cvjetnice do Uskrsa. Potresne, jedinstvene su to stranice; liturgijsko proživljavanje Muke i prve Mise Velikoga četvrtka, koje se mogu mjeriti jedino sa *Velikim Četvrtkom* Francois Mauriaca i Claudelovim refleksijama o Muci,²⁰ dakako u formi lične ispovijesti i ličnog opredjeljenja, koje ima posebni šarm, jer se radi o ispovijesti Židova.

Ima jedno značajno mjesto u knjizi *De profundis*, koju je u bijedi i tamničkoj sramoti napisao »veliki umjetnik, ekskvizitni esteta, aristokrat od pete do glave, pjesnik, koji je u svojoj fantaziji nosio hramove i svjetove ljepote« — *Oskar Wilde*. To mjesto se odnosi na Isusa Krista i na Misu, pa makar je u njemu sve popromatrano sa naravnog umjetničkoga gledišta, s kojega se ne dosiše nadnaravna božanska realnost Mise, ipak je vrijedno da se zapamti, ako za išta, a ono, da se može usporediti sa svim onim praznim, neinteligentnim i blasfemnim stihovima o Misi, s kojima je hrvatsku literaturu »usrećio« naš ekspresionizam.

»Rekao sam da Krist dolazi među pjesnike. To je tačno. Ali i cio njegov život je najdivnija poema. Što se tiče »milosrđa i straha«, u cijelom ciklusu grčkih tragedija nema ravne mjere... Nema ničega, što bi s čistom jednostavnošću patosa, udruženom i sjedinjenom sa uzvišenošću tragičnog efekta, bilo ravno, ili se ma i približavalo posljednjem aktu Kristova stradanja. Ako čovjek posmotri sve to sa čisto umjetničkog gledišta, mora biti zahvalan, što najsvetčanija služba u hramu prikazuje tu tragediju bez prolijevanja krvi: mistično predstavljanje stradanja Gospodnjeg preko dijaloga, kostima, čak i kretnja; i za mene je uvijek izvor zadovoljstva i pieteta sjetiti se, da se posljednji zaostatak grčkog kora, koji je inače izgubljen za umjetnost, zadržao u ministrantima koji odgovaraju na riječi služećeg svećenika.«²¹

Veliki ovaj engleski nevjernik, koji je — kako sam kaže — ipak jedanput pošao s Kristom u Emaus, zabiježio je u istoj knjizi i ovu misao o Kristu i umjetnicima:

»Zato Krist očarava umjetnike. On ima sve elemente života: tajanstvenost, neobičnost, patos, sugestiju, zanos, ljubav. Obraća se prirodoma, koje su prijemljive za čudotvorna djela i stvara atmosferu, iz koje se on najlakše može razumjeti.«

Wilde je tek naslutio, da se u Misi nalazi »atmosfera, iz koje se On najlakše može razumjeti«. Nažalost nije mu bilo dano, da to do kraja upozna i umjetnički izrazi, kao što je bilo dano Huysmansu i Claudelu.

²⁰ Francois Mauriac: *Le Jeudi - Saint*. Flammarion. Paris, 1931.

Paul Claudel: *Un poète regarde la croix*. 3e édit. Gallimard. N. R. F.,

²¹ Oskar Vajld: *De profundis*. Prevela Izidora Sekulić. Beograd, 1915. Str. 54.

2. MISA KAO INTEGRALNI DIO UMJETNIČKOGA DJELA

Humanizam je preslaba podloga za uspone ove nove umjetnosti, u koju se *nadprirodno* integrira kao prirodno, isto tako kao naše ljudsko.

Što znači Misu pretočiti u dušu umjetničkoga djela? Ta Misa je sama po sebi najuzvišeniji i najdublji poetski čin na zemlji. Nešto tako duboko misteriozno kao prva Inkarnacija onoga Velikoga četvrtka, kada se mala Hostija podigla nad svijetom usnulim u tminama. Sve satkano od nadnaravnoga tkiva misterija i u svakoj česti misterij. To je Bog i to je čovjek — što bi rekao Sertillanges — to je stvoreno i to je nestvoreno, to je vidljivo i to je nevidljivo, to je vrijeme i to je vječnost, to je smrt i to je život! Kako naći ljudski izraz tome najsavršenijem božanskom izrazu? Jer stvoriti umjetničko književno djelo znači na koncu konca naći između svih mogućih izraza neke misli i onaj jedini, koji je dobar, koji obasjava, koji preko vidljive riječi *in lucem prodit*; »izraz, kojemu je bit *svijetlo*« (Charles du Bos).

Dakle treba naći iz stvaralačkih dubina ljudskoga poetskoga genija riječ da se izrazi Riječ (*Verbum*), treba svijetlom objasniti svijetlo.

»Svijetlo istinito, koje obasjava svakoga čovjeka, dođe na ovaj svijet.« Mi katolici znamo tko je ono: ono je Riječ, izraz Oca vječnoga, druga osoba Presvetoga Trojstva i Čovjek, koji je na zemlji rekao: »Ja sam Istina...« Ah! da mi, katolici, nikada ne izgubimo s vida ove stvari — upozorava Charles du Bos — da ih pače usadimo u srce, s kolikim bi teškoćama i s kolikim dostojanstvom bilo u našim očima povezano zvanje pisaca! Možda se tada ne bismo uopće usudili više pisati, ili ako bismo pisali, kako bismo se osjetili pod zaštitom božanskih krila! »Ja sam svijetlo svijeta...« vjernost ovoj riječi morala bi biti norma i deviza katoličkoga pisca, i, ako bi joj uvijek bio vjeran, privezan uz Riječ, uz vječni izraz, onda bi bez napora našao ovaj svijetli izraz, o kojem Le Bruyère kaže, da bi se morao »najprije pojaviti...« Kap svijetla, to je način ljepote, što pripada izrazu katoličkoga pisca priljubljena uz Riječ: ona kaplje iz ustranosti kontemplacije u krilo riječi: kontemplacija ih orientira... Svijetlo tu proizvodi jedno sa prisvajanjem, u kojem se nalazi genij Liturgije.«²²

Kontemplacija u krilu riječi! Dosada možda najsretnija definicija katoličke literature. Kontemplacija Mise u svijetlom izrazu, u krilu riječi, to je jedino estetsko rješenje našega pitanja. Ono je i što se tiče subjekta i objekta uronjeno u svrhunaravnu atmosferu, *apud Deum* i jedino radi toga »bez napora« u izvjesnom smislu riješeno, ali samo za ljude dobre volje.

²² Charles du Bos: *La notion de littérature et la Beauté du langage*. Approximations, VIIe série, Edit. Corrèa, Paris, 1937., str. 338—340.

Moderna francuska književnost u tom pogledu vodi. Literatura, »iz koje se vidi, da je Bog umro za nas na križu« i da se to svaki dan realno događa na oltaru, pripada Francuzima.

Prvi je među njima *Leon Blo-y*. S njime počinje serija francuskih pisaca, koji do dna prožimaju bit Liturgije, kako ju je bio objasnio Don Gueranger.

Dr. Merz je istražio sve liturgijske elemente kod pisaca prije Bloy-a kao što su Chateaubriand, Joseph de Maistre, Lamennais, Victor Hugo, Barbey D'Aurevilly i Frederic Mistral, pače u *Liturgijskom Indexu* pod rubrikom *Messe* (Misa) točno navodi, u kojem se djelu Chateaubriandovu, Lamartinovu, Hugo-ovu i Mme de Staël spominje Misa,²³ ali izrijeком i na više mjesta ističe, da je sve to bilo više manje artifičijelno, romaneskno, sentimentalno, radi stilskoga efekta, u apologetske svrhe i gledano izvana.

Bloy je bio prvi, koji je ličnim životom do posljednjega nerva ostvario liturgijski duh. Njegovi junaci u romanima čitavim srcem sudjeluju u Liturgiji, na pr. on razotkriva sve osjećaje glavnoga lica u romanu *Désespéré*, koje ovo proživljava za vrijeme Mise. Liturgija će za Bloya postati žarište, oko kojega se okreće njegov život. On je zapravo stvorio liturgijski roman i u tome je Huysmansov preteča.

Čudesno je poznao Misal. U njegovim djelima se pored Mise (*Désespéré*) susreću ovi liturgijski sadržaji: *Magnificat*, *Psalmi*, *Službe za pokojne*, *Oficij*. Duhovno ih prožima i stvara u literaturi sasvim novi ton.

U djelu *Sueur de sang* opisuje jednu scenu iz francusko-njemačkoga rata 1870-71., u kojoj se mladi francuski vojnici radije daju ubiti, ali ne napuštaju započetu Misu.

»Siromašna djeca su to znala i bez fraza odlučise, da će se dati ubiti ne za Francusku, ne za kralja, ne niti za anđele i svece nebeske nego jedino i jednostavno stoga, da bi se mogla dovršiti ova Misa.«²⁴

Ali istom »sa konverzijom *Huysmansovom*, koju je on sam analizirao u velikom romanu (*En route*, 1895.), liturgijska je obnova započela svoj trijumfalni pohod kroz francusku literaturu.«²⁵

Dr. Merz je pretežni dio radnje posvetio Huysmansu (str. 66.—96.) obradivši u detalje njegove liturgijske elemente prije obraćenja i poslije. Nas posebno interesira *Misa Duha Svetoga* opisana u romanu *Là-bas*, što ga Merz naziva »satanističkim«. Radi se o Misi, koju služi jedan otpali svećenik. Opisi imaju

²³ Chat. (*Genie* 383; *Atala* 49.) Lamartine (*Jocelyn*, 79, 335.) Hugo (*Légende: Aigle du Casque*) Mme de Stael (*De l'Allemagne*).

²⁴ Ivan Merz: op. c., str. 56—65.

²⁵ Ibidem, str. 67.

historijsku vrijednost, u koliko predstavljaju pisani dokumenat jedne religiozne tendencije, koja se u izvjesnoj epohi manifestirala u Francuskoj. Podsjeća na »Messe des Modernistes« u *Démon du Midi* od P. Bourgeta i na neku liturgijsku ceremoniju, koja se nalazi u *Colline inspirée* od Maurice Barrèsa. U istom romanu se nalazi strašna *Messe noir*, crna Misa, satanistički kult moralne rugobe.

Bilo kako bilo Huysmans je prije obraćenja svratio pažnju prema liturgiji, koju čak i proučava inspiriran isključivo artističkim instinktom.

Bio bi to golem i specijalan posao upuštati se u liturgijsko-umjetničku analizu svih djela, koja je Huysmans napisao poslije obraćenja (1892.—1907.), a u kojima je centralni dio Misa. Skoro u svim djelima on na dugo i široko realistički opisuje službu Božju kao i sve ostale glavne ceremonije. Ti opisi su često tako precizni i detaljni, da preko njih poznavalac otkriva dan i karakter dijela liturgijske godine još prije nego to sam autor objavi. U njima se komentiraju svi simboli i otkriva sakriveni smisao svake stvarčice i svakoga pokreta; u nekoliko riječi objašnjava se bitno u nekim službama.

Najznačajnije i veličanstvene partije o Misi nalaze se ipak u ova četiri djela: *En Route*, *Cathedrale*, *Oblat* i *Foules des Lourdes*

Huysmansov realizam i njegovo minuciozno tumačenje svakoga teksta, pjesme, obreda i pokreta, njegov upravo hipertrofirani estetski ukus i kritično upoređivanje pojedinih partija danas već zamaraju čitatelja i guše pretrpanim komentarima i estetiziranjem poput znanstvenih traktata. Sve su njegove knjige poslije obraćenja u neku ruku populariziranje liturgije. Dakako svi su ti traktati artističke prirode, ali u njima se ne osjeća toliko subjektivni ton kao na pr. kod Schwoba ili Claudela. On je primarno esteta, koji kao takav sve prati, sve bilježi, sve analizira i tumači posjedujući u svoje doba među svim francuskim književnicima najopsežnije liturgijsko znanje. Merz dobro opaža, da bi iz mnoštva njegovih artističkih tumačenja najrazličitijih ceremonija mogli sastaviti čitav jedan liturgijski katekizam za umjetnike. Htio je francuskom intelektualnom svijetu apologetski pokazati nepoznate ljepote, koje se kriju u katolicizmu, ali skoro je zapao u »ekstrem esteticizma«²⁶ zaboravljajući često na nutarnju duhovnu, teološku snagu liturgije, koja preporuča u svrhunaravnom smislu. Inače je po umjetničkoj intuiciji vrlo bliz Chateaubriandu. Uza sve to njegov utjecaj na francusku literaturu je golem. On je u liturgijskom pokretu pravi otkrivač novoga svijeta ljepote.

Dublje od njega iako bez njegove liturgijske kulture i bez blještavih slika njegovih »liturgijskih romana« ulazi u stvar *Emile Baumann*, koji se više približava Leonu Bloy nego H. Baumann se ne

²⁶ Ibidem, str. 94.

zaustavlja na estetskim elementima, on dublje do filozofskih elemenata i traži soluciju misterijâ za konkretan život. Njegovi romani *La paix du Septième jour*, *Immolé*, *Baptême de Pauline Ardel*, *Fer sur l'Enclume* obiluju najrazličitijim liturgijskim motivima, koje autor postavlja na prvo mjesto. Svi ti motivi aktivno psihološki djeluju u licima romana, koja se transformiraju duhovno kroz njihovu sadržinu. Odatle i Baumannova tvrdnja, da Liturgija krije u sebi čarobnu moć svih velikih francuskih konverzija i da se »izvor kreposti naše (francuske) rase nalazi u njezinoj liturgijskoj formaciji«.

Kako se proizvodi ova transformacija nutarnjega života? Dr. Merz je izabrao nekoliko mjesta, u kojima se to može osjetiti. Ja ću po njemu donijeti samo ovaj momenat Mise iz romana *Immolé*:

»Dok se obavljao kanon sa svom ozbiljnošću žrtvovanja, on se naprezao da sudjeluje u neizmjerne boli žrtve, kao da prisustvuje realnoj agoniji i kao da se Bog-čovjek tu gore na oltaru uistinu dao pribiti čavlima na križ, e da on, Daniel, ne bude pribijen za svoje grijeh.« — »U času, kad je svećenik prikazivao na plitici kruh, što će ga posvetiti, on (Daniel) je istodobno izgovarao u strahotnom poštovanju riječi prikazivanja. Skoro se već dvadeset godina pred milijunima tabernakula ponavlja misterij Kruha, misterij pomiješane Vode i Vina i u ovaj čas se služe Mise posvuda, gdje se naviješta Krist, a to znači po čitavome svijetu. I nema ni jedne minute, ni jednoga mjesta na globusu, okrenutu prema suncu, a da se ne služi Misa. Neprestana Muka se ispunja sat za satom po ovoj neumornoj ustrajnosti žrtava i čitava zemlja je opasana posvećenom rijekom, Kristova krv teče u njezinim žilama tako duboko, da ona nezahvalnica i ne osjeća kada, njenu cirkulaciju.«²⁷

Za Baumannove junake kao i za njega samoga Liturgija je više tresor dubokih misli nego estetskih emocija. U tome se i razlikuje od Huysmansa. Njegova divna i duboka Misa za pokojne u *Fer sur l'Enclume* nema preciznih estetskih zapažanja, ali ima nezaboravnih refleksija o općinstvu svetih prožetih toplim lirizmom. Isti je slučaj sa Pontifikalnom Misom u romanu *Immolé*.

Bliz E. Baumannu naročito po opisima liturgijskih vizija jest francuski romansier *Louis Bertrand*. Vidjeli smo u prvom dijelu, kako je liturgija igrala značajnu ulogu pri njegovu obraćenju. Njegov historijski roman *Sanguis martyrum*²⁸ privlači osobitu pažnju, jer u njemu se obrađuju liturgijski elementi iz epohe prvih kršćana, koji istom u početnom stadiju formiraju osnove naše današnje liturgijske zgrade. Svi tadašnji liturgijski elementi, kojima je prožet svakidašnji život prvih kršćana, konačno se krista-

²⁷ Ibidem, str. 130.

²⁸ Izdan u Jeronimskoj »Knjižnici dobrih romana« u prijevodu Ante Šimčića. Zagreb, 1933. (Roman iz 3. stoljeća).

liziraju u centralnoj akciji Mise. Čitava radnja Bertrandova romana usmjerena je u završnu, kulminantnu točku, a to je Misa, koju čudesnim ukazanjem služi sam Isus Krist u dubokim galerijama jednoga afričkoga rudnika, u kojem rade robovi mučenici. Duboku impresiju ostavlja na čitatelja skladni ritam ove primitivne Žrtve, prepune šarma i poezije, koju može posjedovati uvjerljiva vizija samo kršćanskih, svetačkih duša.²⁹

Analizirajući liturgijsku koncepciju *Francis Jammesa*, koji je na prijelazu iz lirskoga romana vanredne draži u najčišću liriku, Dr. Merz ispituje dva Jammesova djela, koja smatra u ovom smislu najznačajnijima: roman *Monsieur le Curé d'Orzéron* i pjesme *Les Georgiques Chrétiennes* i nalazi, da ovaj veliki francuski lirik nije zašao u liturgijsku materiju do kraja, da se tek tu i tamo kao leptir izvana dotakne pogdjekojege cvijeta liturgijske ljepote izričući u nenatkriljivoj poetskoj milini i jednostavnosti tek ono, što je najpotrebitije. Evo primjera jedne mlade Mise:

»Niko, osim misnika, ne bi mogao potpuno da shvati uzbudjenosti ovakova početka. Kad pred oltarom izusti Silvan riječi psalma:

I unići ću k žrtveniku Božjemu . . . zašumi vjetar kao s abrekavskih vrhunaca, prostruja i rasplamti mu dušu. Riječi su evanđeoske zujale poput pčela što u kamenje slažu med, a Credo je lebdio nad žitnim plodom i nad rodnom trsovima od kojih je levit prinio žrtvu. Kad je svećenik prema svjetlosti podignuo ruke, rekao bi da u vatri zore prši sniježak. Izreče riječi pretvorbe. A srce Krista, Sina živoga Boga, uze kucati pod prilikama kruha i vina. I ponizno čedo doline uze u ruke svoja Otkupitelja i pokazao ga. Pred ovom je tajnom stari ozeronski župnik stajao nepomičan, ali mu se iz grudí izvijala Simeonova zahvalnica kao kad prema ciboriju, što ga je držao Silvan pričešćujući vjernike.»³⁰

Kadgod se radi o Misi, o Vesperama, o Procesiji, posvuda osjećamo, kako Jammes iznosi samo ono što zna i što osjeća najjednostavniji čovjek njegova pirinejskoga kraja. Nije to mnogo u porēdbi sa Huysmansovim romanima, koji su prave liturgijske enciklopedije, ni duboko kao kod Baumannovih lica, ali je svakako iskreno, toplo kršćanski i prodire do jezgre bez velikih riječi. Tako na pr. u nenatkriljivoj Procesiji sa Presvetim u *Ozeronskom župniku*, usred lirske simfonije, u kojoj sudjeluju čitava priroda, od lahora što »teče kao voda« i »grane, odsječene jučer, još pune života«, od »ružâ, slapa ruža na uglu staroga zida, slapa crvenih ruža, kanda je vatrom daždjelo«, pa do »male mačke«, koja se »obavila svojim repom, kojemu se kovrči vršak« i dobroga psa, koji »motri povorku«, usred toga »dijelka u okviru neba koje ne prezire nijednoga stvora«, odjekne najedanput župnikov glas:

²⁹ U hrvatskom izdanju str. 215—217.

³⁰ Français Jammes: *Gospodin ozeronski župnik*. Preveo Dr. Fran Binički. Izd. Kaptol Vrhbosanski. Sarajevo 1924., str. 13.

Kao hranu tad je dao
Sama sebe svojima...

i kao more duboka i neizmijerna misao Benigne:

»Oj blaženi napjeve! Oj ti, koji se daješ, svojim vlastitim rukama za jelo onima, koje si izabrao; više nam ne preostaje nego da ostanemo u vječnosti. Čistoća! Pravilno udaranje bubnja, križ trubalja koji kao da rasijeca zrak i pozlaćeni napis što ga čitaš na stijeću što ide naprijed neprestance, polako ide i zakrćuje ulicu svom širinom svojih ruku: »Sinko, daj mi svoje srce!« Evo ti ga. Uzmi ga. Nu šta ćeš s njim? Ti sam možeš nešto izvući iz njega, jer te ima u sebi, jer si ti uza nj tako pričvršćen da te ne može ništa od njega otkinuti a da ja ne umrem.

Tako osjeća i misli Benigna za ovoga ophoda sa Svetotajstvom...³¹

To je duboko kršćansko i poetsko otkriće osjećaja i misli Jammesovih čednih lica. Bez ikakvih analiza njihova značenja, kojega ni sama ne dosižu, pjesnik ih ostavlja ovakove, kakove su provrle iz duša, u onom kraju ipak liturگیjski odgojenih.

»Huysmans bi takav liturگیjski život kvalificirao individualističkim i površnim. Jammesa to ne uznemiruje. Njemu je svaka i najneznatnija stvarca stvorenje Božje i kao takova interesantna kao neznam kakav liturگیjski tekst.«³²

Religioznost Francis Jammesa je više praktična, a manje estetska, osim toga on je nedostiživi pjesnik prirode, kroz koju najadekvatnije hvali Stvoritelja i iz koje stvara zanosni riječnik najčišćega liturگیjskoga tona. U Misi, koju smo citirali on upoređuje riječi Evandjelja sa »zujanjem pčela, što u kamenje slažu med«, svećenikove ruke sa »snijegom što u vatri zore prši«. Ljepota prirode mu služi da prikaže jednostavnost i dubinu Liturگیje.

Tu je čitavi Jammes! Bit njegove poezije izražava uvijek afinitet, koji postoji između naravnoga i nadnaravnoga svijeta. Zato su ga i klasificirali u francuskoj literaturi u grupi onih, koji se ispravno mogu nazvati »mistički realisti«.

Paul Verlaine — pisac, koji nam je dao — »jedinu religioznu pjesmu, što ju je produciralo XIX. stoljeće« (Edmond Lepelletier) — zapravo je prvi lirski interpret liturگیjske obnove, ostvarene u Francuskoj pod moćnim naporima Dom Guerengera. On polaže račun izdajući 1881. svoje »*Liturgie intimes*«, gdje nam otvara pogled u svoj intimni religiozni život, formiran pod utjecajem Liturگیje.«³³

Prvi i odmah od prvoga zahvaća cjelinu (ciklus crkvene godine) i centralnu točku čitave liturگیje (Misu); dakle poput Claudela, koji će jedini iza Verlaina ispjevati *Corona Anni Dei*

³¹ Ibidem, str. 148—149.

³² I. Merz: op. c., str. 149—150.

³³ I. Merz: op. c., str. 163.

Benignitatis i La Mese là-bas. Ali i ne pomišljajući na poredbu između Verlaina i Claudela, između prvoga i najvećega religiozno-liturgijskoga pjesnika francuske lirike, treba odmah spomenuti, da niti je Verlainov ciklus crkvene godine cjelovit u bitnim vanjskim oznakama i jedinstven u nutarnjoj povezanosti i liturgijskom tonu, niti je Misa opjevana kao takova, t. j. u bitnim djelovima i po unutarnjem smislu centralne ideje.

Liturgie intimes sadržavaju dvadeset i četiri pjesme od kojih je sedam inspirirano dijelovima Mise pod natpisima: *Asperges me*, *Kyrie eleison*, *Gloria in excelsis*, *Credo*, *Sanctus*, *Agnus Dei*, *In initio* (posljednje evanđelje po Ivanu).

Dr. Merz ne zalazeći dublje u umjetničku analizu ovih pjesama ističe kao karakteristične oznake Verlainove liturgijske poezije dvije stvari: *raffinement osjećaja*, senzibilitet pri svakoj vanjskoj pojavi kod ceremonija, pri čemu sudjeluje skoro sa svih pet osjetila i *ukršćavanje* dviju struja (liturgijske i antiliturgijske). Drugim riječima Verlaine je u liturgijskim pjesmama pored duboke iskrenosti i istinskog poniranja u božansku realnost, tu i tamo na rubu esteticizma, a ona antiliturgijska crta, koja se ukršćava sa liturgijskom, to je upravo naglašeni individualizam, u koji se pjesnik tako često omakne, makar krenuo sa čisto liturgijskoga motiva. To je uostalom naosjetljivija greška svih lirskih pjesnika na liturgijskom terenu, na kojem treba da se realizira duboka misao, da je Liturgiji »njezin *raison d'être* Bog a ne čovjek« i da »u liturgiji čovjek ne upravlja pogled na sebe nego na Boga«.³⁴

Verlaine je bez sumnje duboko impresioniran službom Božjom, pače on u njoj nazrijeva izvor socijalnih kreposti i idealnu viziju preporođena čovjeka, ali začudo njegova Misa je tipično katekumenska. Kao što se vidi iz natpisa onih sedam pjesama njegove Mise, ispušteno je Prikazanje i osim *Sanctusa* čitavi Kanon, dakle zapravo najbitnije u Misi, a inače *Asperges me*, *Sanctus*, a donekle i *Agnus Dei* i *In initio* su i prejako upečaćene individualno-antiliturgijskim duhom. *Kyrie eleison*, *Gloria* i *Credo* su skoro doslovni u pjesmu rimovani tekstovi iz dotičnih partija, pa bi se za njih lako moglo vjerovati ono što je napisao naš najveći Verlaineov obožavatelj i prevodilac o. Pavelić: »Još u posljednje dane, kad su alkohol i razvrat već gotovo udušili njegov pjesnički dar, piše on podrezanih pjesničkih krila ali vazda s djetinjom vjerom «*Liturgies intimes*».³⁵

Sve to još ne znači, da Verlaine nije posjedovao temeljito liturgijsko poznavanje tekstova, da nije lično proživljavao najdublje liturgijske svetkovine i obrede, pače Liturgija je u izvjesno

³⁴ Romano Guardini: *Vom Geist der Liturgie*. U francuskom prijevodu *L'Esprit de la liturgie*, Edit. Plon, Paris, 1929., str. 211.

³⁵ Milan Pavelić D. I.: *Iz duhovne lirike*, prijevodi. Izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1937. Uvod, str. 20.

doba vršila na njegov nutarnji život i formaciju njegove ličnosti znatan utjecaj. Naročito to dokazuje pjesma *Dévotions*,³⁶ u kojoj on u intimnim navikama kulta vidi pravo spasenje u danom času i koja je skupa sa ostalim religioznim pjesmama osamdesetih godina uistinu predstavljala takav novum i toliku objavu metafizičkoga svijeta, da je Huysmans lako mogao u zanosu iskrenosti 1904. g. napisati u predgovoru citiranoj zbirci »... da je Crkva imala u njemu najvećega pjesnika, kojim se može ponositi iza srednjega vijeka« (str. VIII.). Danas mi možemo misliti što hoćemo, možemo sigurnije stavljati svaku stvar na svoje mjesto, ali kad god bude riječ o Liturgiji u lirici, Verlaine će biti prvi.

(Bezbroj liturgijskih motiva otkriva Dr. Merz u pjesmama *Louis de Cardonnela*, *Louis Merciera*, *Robert Valleru-Radota*, *Charles Grolleau-a*, *Maurice Brillanta*, *Charles Guerina*, *Thomas Branua* i dr. ali jer se izrazito ne radi o Misi, to nam ni prostor ne dopušta, da se na to osvrnemo.)³⁷

Što se tiče slavnoga i nesretnoga *Charles Peguy-a*, najosebujnijega francuskoga pjesnika i obraćenika, koji je silom familijarnih prilika morao sve do smrti ostati daleko od sakramenata, Dr. Merz doduše mnogo insistira na liturgijskim izvorima njegova dubokoga religioznoga života i opširno citira njegove pjesničke meditacije o Cvjetnici, o četvrtoj nedjelji Adventa, o oficiju 28. prosinci i t. d., ali ipak mislim, da bi trebalo biti malo suzdržljiviji. Djela ovoga najinteresantnijega francuskoga intelektualca prije rata (poginuo je 5. IX. 1914. u ratu) sušta su originalnost i po stilu i po fakturi, i po samoj koncepciji. I njegov katolički život je tako velik izuzetak, da ni njegovi najintimniji prijatelji nisu još na čistu (Maritain, Massis, Johannet), kako bi ga objasnili. Naročito je problematično pitanje Mise (jer nije smio primiti sakramente), stoga smatram najtaktičnijim, da se u šutnji poklonimo »čudu milosrđa, koje mu je sigurno poklonjeno u posljednji čas«, ne ulazeći dublje u analizu ni u onu jedinstvenu pjesničku sliku (*Mystere des Saints Innocents*. N. R. F.), u kojoj sam Bog potvrđuje, da Francuz, koji inače visoko diže glavu, sagiba je samo na Podizanje, »jer to je svečan čas, najveći misterij, najveći trenutak, što ga ima na svijetu«.³⁸

Ostaje nam još *Paul Claudel*.

Već u prvom dijelu smo spomenuli liturgijski karakter Claudelova obraćenja i Misu kao centralnu točku njegova ličnoga religioznoga života. Treba nadodati, da Claudel ne prilazi liturgiji ni Misi estetski, u njemu pače nema ništa od estete i stoga nije moguće nikakovo poređenje između njega i Huysmansa, bez obzira na to što je Huysmans romansier, a Claudel lirik. Njegov život nije život sanjara, naprotiv to je realističan čovjek. Laurec je čak

³⁶ Paul Verlaine: *Poésies religieuses*. Paris, 1904., str. 219.

³⁷ I. Merz: op. c., str. 172—185.

³⁸ Citira I. Merz, op. c., str. 196.

smatrao potrebitim da istakne, kako i njegova fizička osoba »više robustna nego fina«, što na prvi mah frapira, odaje snagu i jednostavnost.³⁹

Claudél je u znamenitoj korespondenciji mistički zapovjednim tonom pisao Riviere-u neka posjećuje Misu i ako to radi ustrajno i iskreno shvatit će njenu duboku tajnu i živjet će od toga. Ne oduševljava ga nikakovim vanjskim estetskim utiskom nego ga želi zaroniti ravno u dogmatsku srž Mise, od koje se i samim pribivanjem dobiva milost. Dakle sasvim realno, tvrdo, bez okolišavanja i prosipanja suvišnih riječi, jer Claudelu nikada nije bilo do literature. On je sav u ljubavi realnoga, nadzemaljskoga svijeta, oslobođen, kako sam kliče u odi *Magnificat*, lažnih idola i fetiša moderne misli. Iz čitave se njegove lirike i lirske proze probija *gaudium de veritate*. U ljubavi za dogmu asimilirao je sva bogatstva Biblije,⁴⁰ liturgije i sv. Tome.

Dogma u liturgiji je zapravo jedini izvor njegove inspiracije, pače sva njegova koncepcija života i svijeta je inspirirana milošću. Jacques Madaule se naročito zaustavio na ovom problemu odnosa poezije i milosti u Claudela i kolikogod podcrtava bitnu razliku između Muze i Milosti, veli, da one mogu jedna drugoj predhoditi ili se slijediti, pače koekzistirati. Kod Claudela Muza pripravlja puteve Milosti, a Milost na svome putu dozvoljava Muzi da pjeva. Između Muze i Milosti nema identiteta, ali ima kontinuiteta. Muza i Milost se ne konfundiraju, ali Milost je ono bitno što treba Muzi za savršenstvo. Claudelov slučaj je s obzirom na ovaj problem jednostavan. U njegovim vlastitim očima, njegovo umjetničko djelo ne može se rastaviti od njegova duhovnoga progressa. Claudelovu poeziju nije moguće drugačije shvatiti nego podržavanu od Milosti⁴¹

³⁹ Julien Laurec: *Le Renouveau catholique dans les Lettres*. Paul Claudel, Paris, 1917., str. 147. U bilješci navodi autor mišljenje I. Marie Perrine-a i Leon Daudeta o Claudelovu portretu, iz kojega se razabire »robustan čovjek, visokih ramena, okrugle glave, jednostavnih crta, sasvim uravnotežen, malko primitivan.«

⁴⁰ U posljednjem djelu *Un poète regarde la croix* (Gallimard, 1938), koje je u stvari pažljiva i minuciozna pratnja oficija Velikog četvrtka i Velikoga Petka (Sedam Kristovih riječi), »sa bilješkama na rubu«, koje predstavljaju čudovište poetske eksegeze i znanja, piše Claudel za Bibliju: »Ako je Biblija uistinu *Riječ Božja*, sa kolikim li joj totalnim respektom, sa kakvom li žarkom pažnjom i ingenioznošću moramo prinesiti sva pojačanja i nužne resonance; moramo joj proučiti intonaciju, držanje, preceduru komparacije i razvoja, a nadalje u mnogovrsnoj igri aluzija i saglasnosti, intenciju! Kolike li radosti biti do nožu Riječi i prislušivati svemu što imaju za dušu i za inteligenciju ova usta što govore! To je historija svemira promatrana sa Božjega gledišta predana našim očima . . .« (Str. 16.)

⁴¹ Jacques Madaule: *Le Génie de Paul Claudel*. Desclée de Brouwer. 1933., str. 233—237. Vrijedno je upozoriti našu publiku, da je ovo izuzev studije J. Riviere-a, prvo djelo o Claudelu u Francuskoj, dakle do njegove 65-godišnjice nitko u Francuskoj, osim neznatnih kraćih prikaza i eseja, nije o najvećem francuskom pjesniku napisao ništa, dok su u Njemačkoj izašle tri knjige (Ernest Robert Curtius 1919, Robert Groche 1918, Herbert Diechmann 1931). Ali zato je ovo golemo djelo (450 str.) kongenijalno, jer je Madaule obratio čitajući Claudela i jer je spoznao bez analogije tajnu Claudelova genija u njegovu katolicizmu.

Stoga su sva Claudelova djela u neku ruku liturgijska. U jedinstvu sa substancijalnom Realnošću nalazi on princip svoje goleme radosti, tako da je sva njegova pjesnička ličnost konstantna hvala Boga, prikazivanje sebe, prirode i čitavoga svemira, trajni *Exultet*. Njegov najneutralniji tekst obiluje liturgijskim motivima, u koliko se čitav svemir pod magičnom snagom njegove riječi pretvara u beskonačni kult slave Božje.

»*Connaissance de l'Est*« je na pr. veličanstvena liturgija prirode. Kad se kaže, da »on piše instiktivno u liturgijskom stilu (Tonquedec) i da je »liturgijski pjesnik par excellence« (I. Merz), onda je to, u biti, i u jezgri svojoj, u duhu umjetnost, koja živi i pjeva pred Bogom, koja nema nikakova drugoga cilja nego da jest i da sve prenosi u prisutnost Božju. To je ispunjenje Učiteljeve riječi »budite kao djeca«. To je ono isto, što Guardini piše za liturgijski život — »to znači odlučiti se za igru poput Davida, koji je plesao pred zavjetnim kovčegom. Bez sumnje riskirajući ironični podsmijeh i podcjenjivanje ove posvećene igre sa strane mudraca i pametnjakovića od ovoga svijeta, koji su poradi puste ozbiljnosti izgubili slobodu i mladost duha. David je također morao trpiti izrugivanje Mihole.«⁴²

Tri su Claudelova djela na specifičan način liturgijska: *Cinq grandes Odes* (1910), *Corona Benignitatis Anni Dei* (1916) i *La Messe là-bas* (1918).⁴³ U direktnoj su vezi sa crkvenim himnima, liturgijskim tekstovima, crkvenom godinom i Misom. Prvo i drugo djelo je dubokim razumijevanjem i odličnim poznavanjem Claudelove umjetnosti uopće objasnio, pače obilne partije i preveo Dr. Drago Cepulić.⁴⁴ Isti je preveo i čitavo poglavlje o Claudelu iz djela Dra Merza, koje je također objelodanjeno.⁴⁵ Dr. Merz je, držeći se uglavnom djela francuskog isusovca Tonquédeca (*L'Oevre de P. Claudel*, 1917.), koji je posebno poglavlje posvetio liturgijskim elementima u Claudelovim djelima, analizirao pored spomenutih djela i dramu *L'Annonce faite à Marie* — *Najvještenje*. Dakako Merz se nije mogao u ogromnom o obuhvatnom poslu, kakav je tražila njegova radnja detaljno zaustavljati na pojedinim djelima bezbroj-

⁴² Op. c., str. 223.; Koliko je ispravno čitavu Claudelovu umjetnost smatrati liturgijskom, nedvojbeno potvrđuju ovi odlomci iz njegovih pisama J. Maduale-u, koji se nalaze u predgovoru M. knjige: »Opća ideja mog života i moga zvanja, vi ste to dobro pogodili, jest golema želja i golema težnja prema božanskoj radosti (Joie divine) i pokušaj da joj se priljubi čitav svijet, i onaj osjećaj, i onaj idej, i onaj pejsaža, da podsjeti čitavi svemir na njegovu staru ulogu iz Paradisa.« (21. XII. 1930.) — »O kako bih želio, da Claudel kao pisac sasvim izčezne i da ga se pod smiješnim plaštem književnika vidi samo kao čovjeka, koji je pouzdano tamo, a to znači službenika Božjega, strasno zaljubljena u slavu, istinu i ljubav Božju . . . To su ona *judicia tua*, ona *eloquia tua*, ona *mandata tua*, koja stari David sav bio, ali uvijek goruć od plamena iz svetišta ne prestaje ponavljati, dosadno ponavljati, tokom beskonačnoga psalma 118., sa pomamnom i nesavladivom upornošću.« (22. II. 1931.)

⁴³ Sve u izdanju N. R. F. Gallimard.

⁴⁴ »Hrvatska Prosvjeta«, 1922, Br. 1—2. *Paul Claudel*.

⁴⁵ »Hrvatska Prosvjeta«, 1923. Br. 9. Str. 414—424. *Paul Claudel i liturgija*.

nih pisaca od Chateaubrianda do 1923., pa je stoga i obradba *La Messe là-bas* zapravo mali, tek nabačeni torso, u kojem dolaze do izražaja tek neka stanja pjesnikove duše, dok su ostali po strani bitni liturgijski dijelovi Mise kao takove. Svakako je vrijedno spomenuti, da Merz konstatira za Claudela, da u njega možemo rukom dohvatiti doktrinalnu snagu liturgije. *La Messe là-bas* je u tom pogledu upravo standard-work.«

La Messe là-bas, («Misa tamo dolje« t. j. u Braziliji, u Rio de Janeiru, gdje je od svibnja do prosinca 1917. napisana) nije nikakva eksplikacija ni poetski tumač Mise, njenih dijelova, simbola, tekstova kao što je to slučaj u više manje svih spomenutih francuskih književnika; to je svjedočanstvo, »pijev bez glazbe«, »riječ bez glasa«, kojom smo »udešeni na melodiju svijeta« božanskoga, uputa u tajnu Božju i tajnu čovječju, otkrivenje smisla Žrtve; »to je jedna svijest, jedna izvjesnost, jedno prodiranje svih stvari u dubinu« (Rivière), a preko te svijesti, izvjesnosti:

»mir u nas lagano slazi mjesto misli.« (Cl. stih)

Introit počinje teškim krikovima u samoći, u pustoši novoga progonstva.⁴⁶

»Još jednom progonstvo, osamljena duša još jednom se penje u tvrđavu svoju.

A prva zraka sunca na rogu od Corcovada!«

Ideja progonstva se odavna udomila u Claudelovoj poeziji. Još 1895., kada je iz Amerike došao u Šangaj, napisao je *Vers d'exil*, stihove neisporedive boli, u kojima Madaule nalazi svu dubinu definitivne Claudelove odluke, da duhovno napusti svijet i krene svojim pozivom kao hodočasnik prema nebeskom Jeruzalemu, a to znači potpuni, definitivni oproštaj sa svijetom bez povratka, u tvrđavu svoje duše, u progon zemaljskog čovjeka. Treba živjeti sam, u šutnji, u tami odricanja, makar postoji radost. Kao u *Vers d'exil* i u *Introitu* se pjesnik oprašta od žene i djece, od prijateljskih očiju — sve to kao da »nikada nije postojalo«.

»Moj duh nema većma mira nego more, to je ista luda boll!«

Na ovaj stih nadodaje Ch. du Bos: »Za ovo nutarnje more, koje mi si nosimo u sebi, uvijek spremno da se razuzda

i koje bez dnevne Mise ne bi poznavalo počinka, znači ono privlačno središte: dok u njoj sudjelujemo, malo po malo i u saglasnosti sa riječima Evanđelja, stvara se »veliki mir«, — mir koji, daleko od toga da uništi emociju, produbljuje je i širi u njene prave dimenzije.«

»Kada će mi noge upoznati mir, kada će se srce moje združiti s noći?«

⁴⁶ Claudel je započeo svoju diplomatsku karijeru u Sjedinjenim Državama 1893., zatim je bio u Kini, pa u Prahu, u Frankfurtu, u Hamburgu, u Rimu, 1917. u Rio de Janeiru, pa u Tokiju i konačno u Washingtonu.

⁴⁷ Charles du Bos, op. c., *La Messe là-bas*, str. 275. Ovo je jedina analiza Claudelove Mise.

Konverzija nije odmor, nego neprestana borba u svakoj minuti protiv neisporedivo jačega neprijatelja, i da nas jedan glas ne prestano ne zove našim imenom, sve bi propalo. Treba u mističnu noć, da se očiste osjetila, a ti časovi su i svece plašili! Teško je slijediti pjesnika. Više sluteći nego razumijevajući njegov put, najednom se osjeti, kako nas ostavlja i kako napušta tlo naših ovzemnih briga, te kako se sav uzdignut i oslobođen prebacio na drugu obalu.

I tako stalno prekidajući kontinuitet i logički slijed misli, radi čega je naročito u Francuskoj na veliku glasu njegova nejasnoća, traži smisao stvari i pita se, »kako bi stvari imale smisao, kad im je smisao u prolaznosti i kako bi bile kompletne, kad im je sudbina počimati i svršavati?«

U stvarima dakle nema ništa, ali u njemu je nešto neumrlo, što »traži da umremo«. Stoga — »umire od dosade sred stvari tako lijepih!« Objašnjenje te muke i dosade rješava ovaj versiculus:

— »Kad o Tebi ne bi toliko govorio svijet, dosada moja ne bi takva bila.«

Sve dakle govori o Bogu, i »ruže« i »slavuj« i »safir«,

— »Ali riječi, ako za govor ne služe, čemu poslužiti mogu?

Da bi se pronašlo ono što treba da se izreče, da sebe iznesemo s tobom u riječi, koju smo otkrili,

Ništa je more i nebo prekopati, sve do na kraj otići zemlje.

Gdje li je konačno riječ ona bitna, od dragog kamena draža.

Kap vode ona, da nam se duša rastopi u Tebi, ko ljubavnica u svom ljubavniku?

Riječ ona koja je kao privola na smrt, Tvoja prisutnost iznad svih slika!

Nije to preskupo plaćena smrt, moj Bože, dok postojiš Ti!

Zašto me dakle odbacuješ, Bože moj? Zašto si dakle žalosna, dušo moja?

Što hoće neprijatelj ovaj u meni, koji kasni i opire se?«

Konačno, kad »izblijeđi svjetiljka neba«, pjesnik »ustaje sa zorom, dok se bude velike palme« i prelazi »s onog što je ljepota na ono što je ljubav«.

Gubi se ona teška tuga osamljenog prognanika i on se kroz tajanstvene stihove, u kojima se kriju tajne svih stvari u rođenju novoga dana žuri k Onome, koji ga »ljupko očekuje«.

»Stvari me malo pomalo napuštaju, a i ja napuštam njih na svome putu.

Samo gol se može unići u volju Ljubavi.

Zvono zvoni. Svećenik je tu. Život je daleko. To je Misa.

»Pristupit ću k Božjem žrtveniku, k Bogu, koji razveseljuje moju mladost.«

Claudelov *Introit* je uvodenje duše u Misterij dana. I svaki *Ulaz* u Misi ide zapravo više zatim, da nas prenese u kontakt sa nepobitnom Prisutnosti Onoga, koji je ispunio ove tekstove, nego da nas nešto pouči. On, je priprava duše žedne svijetla, koja se zadovoljava samim slušanjem nutarnje resonance riječi, kojih i nije moguće uvijek doseći do dna. Tako je i u Claudelovu *Ulazu*: sabiranje duha, osjećaj slavluka, kroz koji se pristupa Triumfu, prisutnost ljubljenoća u pustinji progonstva, ustajanje u zoru, susret sa Bogom. Zvono zvoní. Svećenik je tu. Život je daleko, to je Misa.

Kyrie eleison. Claudel je u devet veličajnih aklamacija izrazio svojim starozavjetnim lirizmom svu dogmatsku sadržinu Oca, Sina i Duha Svetoga. To je samo devet stihova, a čitava dogmatika o Presvetom Trojstvu; devet stihova udešenih za glasno čitanje, za zbor, za najveću simfoniju svijeta; devet neliterarnih i neprevodivih stihova kao devet katoličkih izjava; devet istinâ.

Dieu qui Etes tout entier, — Dieu qui Etes tout à la fois, —
un seul nom en trois consonnes,

Kyrie eleison!

Principe en qui tout commence, — fin à qui tout aboutit, —
presence à qui tout consonne,

Kyrie eleison!

Père qui êtes tout le Père, — source qui êtes ma source et
chose par qui nous sommes,

Kyrie eleison!

Fils qui Etes l'Energie, le Verbe et la seconde Personne,

Christe eleison!

Hypostase en qui se rejoint ce qui expie et ce qui pardonne,

Christe eleison!

Jésus qui êtes mort sur la corix pour le salut de tous les
hommes,

Christe eleison!

Esprit qui êtes la respiration ineffable entre les deux
Personnes,

Kyrie eleison!

Esprit qui comprenez tout, Esprit en qui tout est compris,
Esprit en qui tout se donne,

Kyrie eleison!

Fulminant qui touches les montagnes, elles fument! Majesté
dans le Ciel qui tremble et qui tonne!

Kyrie eleison!

Svakako originalna ideja, da se kroz ovaj zaziv, u kojem je tajanstveno povezan Istok i Zapad proslavi Presveto Trojstvo, na kojem su se nekada u teškoj raspravi o Filioque i razišla dva kršćanska svijeta grčki i rimski.

Gloria. — Iza ove velike i zaglušne aklamacije nižu se nove misli jedna za drugom, novi krik jedan za drugim:

»Tu smo Ti i ja, ja Te hvalim, ja Te blagosiljem, ja Te sla-
vim, ja Te ljubim.

Zahvaljujem Ti, Gospodine, ne radi sebe nego poradi samoga Tebe!

Ne samo zato, jer si mi potrebit, nego jer je to lijepo.

Biti, u ovoj dugi okolo golemog luka Tvojega sunca, i ja, čestica mala od ognja i vode!«

Propter magnam gloriam Tuam! Nezainteresirano, predano, ne u vidu vlastite koristi nego u vidu vlastitoga smisla, a taj se sastoji u tome, »da se živi i kroz taj život da se manifestira njegova prirodna bit i da procvjeta poput prirodne objave živoga Boga«. (Guardini). Smisao, to je život u cvatu i rascvatu. To je domena Liturgije. Claudel to zna. Njegova *Gloria* sve življim akcentima hvali Boga već zato, što mu je »dopustio da bude« i što ga je nadahnuo, da Njemu može upraviti jednu riječ« i »proslaviti Ono što je utočište našem ništavilu«.

— »Mi znamo, kako na svaki način Tvoja veličina nadilazi oporost našu.

I da si samo za našu radost, pa i za korist našu

Sačinio lijepo sunce na nebu, što poput svjetiljke visi o niti.

Al od nas do Tebe tajnijih i težih putova ima.

Patnja, to je naše, i trebalo je, da čovjekom budeš, da je upoznaš.

Neprestana borba sa svime. To li je možda domena naša!

Poniženje i to je za nas, izdaja onih, koje čovjek ljubi i koje uciviljuje mnogo!

Neutaživa želja je za nas, bijeda, i ona! Pa i smrt, i ona je za nas!

Mi možemo osjetiti glad, to anđeli Tvoji ne mogu!

Onaj, za kojeg je sve na svijetu svršeno i kojemu eto ponestaje riječi za pjesmu,

Šuti se, ali srce mu lupa, Otac mu disanje sluša...«

Mnogima je izmaklo shvaćanje Claudelove poezije, jer nijesu dosta jasno uočili kod njega dvije velike ideje: — 1) Da u eksistenciji jedne osobe faktično treba da sudjeluje čitavi Svemir; sva prošlost, koja je ucijepljena u sadašnjost i budućnost do konca svijeta; sav svijet od najdalje zvijezde do najsitnije travke sa zemlje. To je pjesnik, najedanput, sve osjetio. I kad bismo mi bili sposobni u svakoj minuti oslušivati stvari, to bi bio zemaljski raj, jer svaka stvar nam govori jezikom vječnosti.⁴⁸ — 2) Da se

⁴⁸ »Je suis l'Inspecteur de la Création, le Verificateur de la chose présente; la solidité de ce monde est la matière de ma béatitude.« (*Connaissance de l'Est, Le Promeneur*, str. 163.).

pjesnik neprestano nalazi između dva pola: boli i radosti. Radost, to je najdublja želja naše duše, ali stalno intervenira bol i žrtve. Bol je međutim plod grijeha. Nije ga bilo u raj u zemaljskom. Ali preko njega se ozdravlja, samo preko njega se zaslužuje radost. Mi jesmo u dolini suza, ali mi imamo ono, što anđeli nemaju. Glad i žeđu za Radošću, za Bogom, za Ljubavlju. Ljubav je u nama i baš poradi nje mi ne tražimo ništa nego ono, što »je naše« i dajemo se u pjesmi na slavu Bogu, dok ne »ponestane riječi«.

Lectures.

»... u prozirnem jutru poput zlata

Jedna je knjiga tu na oltaru sa tajnama života i smrti.

Šutnja! Da sve saznamo, da nam se objasni sve, dosta bi bilo

Otvoriti prije označeno mjesto i privući svijećnjak.

Promatram ministrantovo lice, koje se u odrazu voštanice crveni,

Slijedim svećenikove oči, spuštene, i usne svijetle njegove što šapuću.«

Tko je ikada napisao tako malo jednostavnih riječi i izrazio toliko dubine o čitanju Svetoga Pisma! To je slika, zapravo ekspresionistički crtež, najkršćanskija vizija oltara. Sve bitno je tamo: Evanđelje, svećenik, voštanice, ministrant. Što je najvažnije, sve prožima Claudelova misao. Onaj tko nije imao sreće čitati Claudela, još k tome u ovom siromašnom ruhu improvizirana prijevoda, izgledat će sve to kao neka igra vulgarnih riječi, ali onaj tko je osjetio čarobnu i magičnu snagu Claudelove riječi, Tajnu njegova preobražavanja riječi, njegovu »suptilnu alkemiju«, kroz koju on od vulgarne riječi stvara najprozirnije staklo, kroz koje se gleda u srce carstva vidljivoga i nevidljivoga, tome će se duša potresti, kad pročita stih:

»Šutnja! Da sve saznamo, da nam se objasni sve, dosta bi bilo

Otvoriti . . . « Sveto Pismo.

Šutnja! Najbitniji elemenat za razgovor duše s Bogom. A kad Claudel kaže »*pour tout savoir*«, onda je to, vjerujte mi, sve, i nebo i zemlja, i čovjek i Bog!

Ali u uvodu ovih versikulâ nabraja pjesnik direktnim stilom, svagdanjim realizmom, uvijek novom slikom sve crkve u kojima je molio Misu, istu, identičnu Misu, bilo to u Notre - Dame, »u sedam sati«, ili u Bostonu, ili u Kini, ili Pragu »u prpošnosti pozlaćenoga smiješka jedne od najljepših crkava rokokoa

Prepune anđela, što poput ptica posvuda lete«, ili u Frankfurtu »zatrpanu snijegom«, ili u Hamburgu »gdje kiša zapljuskuje stakla«. Svugdje identična Misa, svugdje »jedna knjiga na oltaru!« »Njena posvudašnjost, njena neprekidnost, pa ona prisutnost vjernika, koji ujedno različiti od službenikâ, a opet

ujedinjeni s njima, tvore skupa s njima mistično tijelo Crkve . . .
ne varietur.« Tim riječima je Du Bos popratio ovo mjesto i brže
bolje ispriповjedio svoj doživljaj, kad je u Italiji prvi put iza ob-
raćenja osjetio u svim crkvama identitet Mise. »Različitost mjestâ,
jedinstvo vjere. To je ono što toliko potresa putnika u identitetu
Mise.« A tko to bolje zna, tko je veći putnik od Claudela?

Credo. Otrgnuvši malo po malo svoju misao od zemaljskih
stvari, pjesnik ispovijeda uspostavljeno »jedinstvo svih svojih mo-
ći i stavlja se u prisutnost Božju.« Kao takav

»On je poput komandanta na ratnome brodu, koji je na
svome mjestu,

On sluša i sva sredstva pod njim i okolo njega čekaju na
njega, jer on je energija i uzrok.

Jer, kao što je uhu da čuje, a umu da shvaća,

Vjerovati je funkcija čitava bića, koje je spoznalo za sebe,
da je stvoreno u drugoj volji.«

Čovjek se predaje onome, od koga je primio sve. To je za
pjesnika neminovno, sudbonosno, izvan i iznad svih osjetila i svega
spoznanja. Radost ga pri tom obuzima, što treba napustiti ko-
načno sve stvari! On ulazi u objavljenu istinu i sve mu je u njoj
tako domaće —

»Čini nam se, da smo to oduvijek znali, tako je to ljudski
i familijarno.«

Ali to su misteriji? To Claudela ne zbunjuje.

»To su misteriji, kao što je onaj između muža i žene, ili
onaj između djeteta i majke,

Realni misteriji, baš oni koji nam trebaju, izvor lakoma
interesa, radosti i života.«

Nisu to riječi od ljudske filozofske ruke. Nego?

»O čemu nam to katekizam govori i oda šta su satkane
molitve naše?

Otac, čiji su sinovi posvema njegovi, djeca, koja su posvema
svojega oca.

Braća zajedno pod istim krovom, jedna divna dražesna
Majka.

(O Mariji kako da govorim bez suza na pokajničkom licu?)«

Slijedi veličanstveno nabranje svih dogmi, svih istina, svih
ljepota i tajna na nebu i na zemlji, svih čudesa ljubavi Božje i
srca Kristova, koje je na Križu raspeto upotrijebilo svu snagu
samo da ga bolje shvatimo. Čista katolička pjesma, kojoj se ne smije
ni oduzeti ni nadodati ni jedan zarez, a da se ne pokvari njena či-
stoća i savršenstvo. Ovdje se moraju navesti doslovne riječi Jacques
Madaule-a.

»Svi smo mi Božji, u nekom smislu. Ipak se čini, da su neki, specijalno izabrani od Boga »između deset tisuća i deset gomila od deset tisuća« da svjedoče za Njega pred ljudima. Čvrsto vjerujem, da je Claudel jedan od tih i da ga možemo ispravno shvatiti samo po njegovoj vjeri. Za nevjernike on je samo pisac — recimo najveći od svih što ne mijenja ništa na stvari — između toliko drugih. Oni ga smatraju prirodnim fenomenom... Za nas katolike, njegov genij je blistanje vjere. Njegov genij je dar Božji, što nam ga je dao Bog u nacrtu, što ga mi možda još uvijek slabo razaznajemo, ali koji sigurno ima učešća u našem spasenju. Claudelova poezija nas ne bi toliko dirala, da joj dah Božji nije naduo jedra.«⁴⁹

Ofertorij. Glasoviti Sertillanges je ovako pisao o liturgijskoj molitvi: »Moliti za sve ljude i za sve stvari, to još nije dosta, treba moliti sa svima i sa svime, u zajednici i u uređenoj harmoniji sa svim onim, što je Providnost stavila u naše živote, naše osobe i naše stvari.« — Sa Ofertorijem ulazimo u liturgiju posljednje večere. »Nalazimo se sa jedanaesticom oko stola, kojemu je na čelu Isus.« (M. Zundel)

»Župnik (u onoj poznatoj mi crkvi u Parizu) otpjevavši *Credo* i rekavši: *Dominus vobiscum*,

Okrenuo se prisutnima, većinom su žene i djeca, još je tu ponešto ljudi.

Svi su oni ipak tu da govore misu s njime, malo su njegovo stado.

Jedan kao da čita iz knjige, drugi je jako zbunjen sa svojim šeširovom.

Ne stoga što bi to bilo interesantno,

Ni stoga što bi se zasigurno dosađivali,

Svaki tek jednostavno zna da je tamo,

Da čeka svršetak.

I rasuto promatra svećenika na oltaru, koji obavlja ne zna se previše što.«

Realna, jednostavna slika slabih ljudskih duša. Ganutljiv prizor oslabljena kršćanstva, posvuda u Evropi jednak. Ali ipak, bilo kako bilo, stado je tu »pour dire la messe avec lui.« Najedanput se trgnu nešto. Pjesnikova misao zbunjena od toga pogleda upada naglo kao preplašena ptica: —

»Gospodin je s vama, moja braćo! Braćo moja, jeste li vi sa mnom.

Nije to samo plitica, nije to samo sa vinom kalež,

Ti si to, puče moj mali, čitav, koga bi htio držati i podići na rukama svojim.

Rukama, za koje je rečeno, makar nedostojan bio, da su svete i časne!

⁴⁹ Jacques Madaule, op. c., str. 20.

Etó ti pružena pladnja, zar nemoš ništa više od ovog nov-
čiča bijednog.

Bezimen zaprljan novčić da mi se pruži,
i jedna se jedina novčarka otvara?

I ništa više? Što, zar nema tu nikog što trpi?

Zar zbilja, kad se okrenem k vama, o moja braćo i sestre,
Ojađena među vama nema? Uistinu, nema ni grijeha ni boli?

Ni majke što je izgubila dijete svoje? Ni trgovca, koji je na-
javio stečaj bez vlastite krivnje?

Ni djevojke mlade, što je zaručnik vjerni napustio, jer brat
joj je pojeo miraz?

Ni bolesnika, kojeg je presudio liječnik, i koji zna da nade
mu nema?

Zašto dakle kradete Bogu što je vlasništvo i posjed njegov?

Vaše suze i vjera, krv vaša u kaležu s njegovom,

to je kao vino i voda, od kojih se tvori žrtva Njegova!

To je ono, što izmiruje ga sa svijetom, za tim On žeda i gladuje,

Ove suze, kao blago bačeno u vodu, veliki Bože, toliko
patnje uzalud!

Smilujte se Onome, koji je samo trideset i tri godine trpio!

Združite muku vašu s njegovom, kad se samo jedanput
umire!

Zar ne čujete, sasvim tiho, kako vam govori, kako vam
kaže:

Praebe mihi cor tuum. Daruj mi srce svoje, moj sinko!«

Umjetnički izraz religije božanskoga siromaštva! Prikazanje
božanskom Siromahu malo našega kruha i malo našega vina, dok
se u Njegovoj prisutnosti ne združimo u zajedničko prikazanje
Ocu preko čudesne izmjene dobara.

Ali to je samo prvi dio Ofertorija, u kojem je pjesnik sliko-
vito obradio opću liturgijsku ideju ovoga dijela mise. U drugom
dijelu razmatra prilike kruha i vina, koje se nalaze na oltaru
»između Boga i mene«. Mi njih dajemo Sinu, da ih Sin dadne Ocu.
Najteži dio čitave pjesme. Treći dio je prikazanje samoga Clau-
dela. Sonorno zvuči početni udarac svakoga stiha: *Il y a un hom-
me ...*, iza kojega se u iskrenosti, kojoj nema ravne, razotkriva
čovjek — Paul Claudel, prognanička duša velikoga putnika u
nebeski Jeruzalem:

»Ima jedan čovjek, koji je po svome zvanju van svega, i
njegov je dom, da ga nigdje nema kod kuće.

Nijedan posao nije baš njegov posao, on je vječno svuda
amateur i uzvanik i nestalan gospodin:

Samo progonstvo o domovini govori njemu.«

Taj čovjek nosi čudne darove na prikazanje; odricanje od svega prividnoga i veliku želju za svim realnim »u Uzroku, koji je Istina.«

»O Bože darivam ti odsutnost svega!

Smiješna li kruha na mome stolu, prolazna li vina, sve kao da s ništavilom općim!«

»O Bože, ja ti darivam ovu golemu čežnju za bivstvovanjem!

O Bože, ja ti prikazujem ovu golemu čežnju, da izmaknem prividnosti i slučaju!

U ljubavi, cilju mome licem u lice, u Uzroku, koji je Istina,

Jedino tamo ću naći sjedište svoje.«

Prefacija. Svejednako nova, intuitivna slika, koja obuhvaća sve, od svećenika, koji »uzdignuta pogleda prema Bogu, ispovijeda, pjeva i definira«, pa preko »neba i zemlje, što šute da čuju taj tanani glas«, do anđela, koji će pjevati Alleluja, ako vjera ne bude dostajala tijelu da se oslobodi.

Konsekracija. U središnjem času mise, kad duša neposredno osjeti, da se događa djelo otkupljenja, povezuje se prošlost i sadašnjost vezama, koje nije moguće objasniti. U času posvećenja Claudel gleda.

»Koprena je stvari za mene u jednoj točki postala prozirna.

Ja zahvaćam napokon Bitak kroz prilike.«

On gleda i gledajući pomišlja kao kroz san na Rimbauda, čije su knjige još pred trideset godina »otvorile pukotinu« na njegovoj »materijalističkoj kupki«; pomišlja na siromašnoga prijatelja Rimbauda, duh prepun krikova i blaslemijâ, na putnika bez odmora. Gleda dalje i sanja o prošlosti, o sudbini Rimbauda, koji nije znao tako gledati Hostiju i kojemu je još jedino to nedostajalo.

Rimbaud zapravo kao tip moderne duše, koja se revoltira na sve prilike (akcidentalno), jer bi htjela da osluškuje Bitku, a Bitka u tim prilikama ne može naći, tamna je pozadina Claude-love svijetle slike, koja baš zato jer je na konkretnoj tamnoj podlozi jasnije odražava svaku konturu ideje *Canona*.

»to što si tražio tako daleko, Vječnost pristupačnu iz ovog života svim sjetilima,

Digni oči i upri ih preda se, gledaj tamo beskvasni Kruh u monstranci.«

»Ona stvar između cvijeća od suhog papira, to je ona Najviša Ljepota.

A one riječi, neshvatljive od porabe više, u njima istina bjaše.«

»Ja vidim konačno očima svojim, da je najviše posjedovanje moguće!

Ne samo duši našoj moguće nego i tijelu!

Moguće čitavu čovjeku (od) ovoga života, koji zna da je moćniji od smrti!»

A jer je stoljeće tvoje postalo pogansko, ti si imao da počneš iznova da tražiš i čekaš, da živiš

Poput starozavjetnih ljudi koji idahu ususret Mesiji!»

»To nije kruh, to je kalež pripravljen za tako veliku želju!»

Pater noster je izoliran dio ove jedinstvene mise. Novela o čovjeku, koji je morao otići u rat i ostaviti ljubljenu ženu i djecu.

Čemu to? Samo zato, da se u najdubljim slojevima duše doživi užas obitelji bez oca. To je najdublja francuska pjesma o ocu, jer Claudelu uspijeva prodrijeti u bit pojma, koji se zove otac. Najednom se sa svoga plana prirodnoga reda uzdiže Claudel u nadprirodni red. —

»Poslušaj vapaj što ga k tebi podižu sve žene Francuske!

Sion više nema vođe, u zajedničkoj sudbini djeca više nemaju oca.

Dođi Ti na mjesto čovjeka koji nam je bio potrebit.

Treba da naš Otac nebeski do u tančine zauzme mjesto onoga, koji nam bješe potrebit.«

Pričest. »Centralni dar, što ga je primio Claudel, jest *posvećena familijarnost*. Moglo bi se reći, da su u kreposti ove sasvim specijalne milosti dva atributa,⁵⁰ koja slavi Introit mise posvećenja crkve, sašla u Claudela da sačine samu njegovu *narav* od koje će se razviti njegov *genij*. U čitavom Claudelovu djelu nema ništa, što ne bi bilo zasićeno ovom posvećenom familijarnošću, ali nigdje ona više ne može ganuti kao u *La Messe là-bas*, gdje se direktno obraća k Onome, od kojega silazi i gdje se tada između Darovatelja i obasutoća vjernika zapodijeva dijalog, što ga pokreće ljubav.

Pjesnikov *Communion* je vrhunac ove familijarnosti. Tu se definitivno kida sa svime. »*Amie de mes jours coupables adieu!* Ne mogu biti dvije ljubavi, pisao je Lacordaire.« Sve se slijeva u jednoj jedinoj ljubavi.

»Zar ima i jedan dijelak tvoga bića, gdje nijesam ja i koji ne pripada meni?

Ego sum. Ja jesam. Kuća je tvoja dosta velika da me primi.

Još prije nego si ti znao, ja sam bio tamo i stanujem s ovim čovjekom koga sam sačinio.

Ti bi prestao biti, kad bih se ja povukao.

⁵⁰ Atribut neizmjernoga veličanstva i božanske ljubavi Oca prema djeci. Charles du Bos, op. c., str. 278.

Dođi sa mnom, tamo gdje sam Ja, u samoga sebe i dat ću ti ključeve bivstva.

Tamo gdje sam Ja, tamo je vječno tajna tvoga rođenja.«

I tako se to niže sve dalje i dalje, slike postaju sve strastvenije, dok nam se konačno ne pričiní da čítamo plamene riječi iz *Pjesme nad Pjesmama*.

Ite missa est. Ponovno iznenađenje! Pjesnik se nije izgubio u ekstazi. On se vraća »jak i mjerodavan« u svijet. Još se nijesu ispunili dani života. Treba raditi. Misa je u liturgijsko-mističnoj interpretaciji *poslanje*. *Ite*, idite, nastavite poslanje, jer »misa nije završena, dok je i jedno tijelo gladno, dok je i jedna duša potištena, dok je i jedno srce ranjeno, dok je i jedan pogled zatvoren, dok »Bog nije sve u svemu« (1 Cor. XV. 28.)« (M. Zundel) Claudel, koji se nikada ne gubi u praznim prostorima, koji je uvijek sa obadva stopala na zemlji, silazi sa Kalvarije noseći u srcu neprevarljivoga gosta i zna da mu treba zaodjeti svako stvarenje Njegovom prisutnošću, da mu treba inkorporirati sve u Njegovu biće. »Bog nije uzalud podigao Claudela između dva stoljeća, XIX. i XX., kojih sudbine kao da će biti tako oprečne.« (Madaule)

»Idite, misa je rečena. Jaka i vlastita dušo, ustani i pođi.

Na posao, gdje te nesvršen čeka i stih jučer bačen na papir.«

Stih, to je pjesnikov posao i kao što pčela svojstveno oblijeće cvijeće i zida heksagone, a da i ne zna i ne shvaća posla, koji je dobar, tako će on svojstvenom snagom, magičnim darom riječi od vremena stvarati vječnost.

Pri koncu se pjesnik sjeća običaja iz rodnoga mjesta, gdje se dijeli blagoslovljeni kruh vjernicima, a najposlije intonira tešku claudelovsku recitaciju *In principio erat verbum*, u kojoj neiscrpljen, ne ponavljajući se ni u jednoj jedincatoj riječi, sav u novom sjaju i luksusu metaforâ, prepun plodne imaginacije, u inspiraciji, koja dosiže do paroksizma, u najsuptilnijoj harmoniji i bogatstvu svoğa lirskoga temperamenta, pjeva i meditira o *moru*, elementu koji se pruža s jednoga kraja zemlje do drugoga i koji je njemu kao simbol odmora i mira uz bok »i dok spava« i dok hoda, i dok piše...«

»S jedne obale zemlje do druge nema za mene puta nego kroz Mir.«

Sve završava kantikom Riječi, što ga je ispjevalo nadahnuto srce svetoga Ivana:

»I Riječ je tijelom postala i prebivala među nama.«

3. MISA KNJIŽEVNO ANALIZIRANA

To je posebna vrsta teološke literature, zapravo poetizirana teologija, u kojoj je sve sazdano na principima teološke nauke,

a sve rečeno književno, to jest puno života, mladosti, šarma u stilu, u metodi, u jeziku; sve udešeno osjetljivosti moderna čovjeka; sve lično proživljeno, originalno, zanosno predano. Od teologije je donedavna laike odbijala ukočena hladna naučna metoda i nedostatak ličnoga religioznoga doživljaja, koji bi se slobodno i radosno prelio iz autorova pera, bez onih brojnih citata i opet samo citata iz sv. Pisma i crkvenih otaca, još manje bez oficijelne doktrinarne hladnoće i »objektivnosti«.

Danas je u tom pogledu drugačije. Spomenut ću samo imena *R. Guardinija*, *P. Sertillangesa*, *P. Charle-a*, *M. Zundela* i *P. Lipperta*. To su teolozi i književnici, moderni duhovni pisci, stvaratori književnih remek djela.

Ali kao što se teologija kod ovih pisaca obukla u književnu i stilsku ljepotu, tako se i pero profanih književnika nahranilo teološkim principima i mi smo u zadnjih nekoliko godina svjedoci rađanja nove književnosti duhovne, koju stvaraju svjetovnjaci—pjesnici kao što su *Francis Jammes*, *Francois Mauriac*, *Paul Claudel*, *Réne Schwob*, *Charles du Bos* i dr.,⁵¹ a u Italiji *Domenico Giuliotti* i *Giovanni Papini*.

I jedna i druga pojava bi zaslužila kod nas posebnu pažnju i širu obradbu, ali nam je zasada ostati samo kod mise.

Pred četiri godine je donesena u ovoj reviji detaljna analiza mise od *Francis Jammesa* i *Georges Goyau-a*.⁵² Tom zгодom je tek usput spomenuta misa od *Sertillangesa*. Danas treba još spomenuti pored toga imena *Fr. Mauriaca* i *Maurice Zundela*.

Sertillanges O. P., čija brojna djela obiluju isto tako ljepotom i uvijek novim svježim izrazima kao i rijetkom dubinom misli, nije doduše Misi posvetio čitavu knjigu, makar je teško naći teološkoga, filozofskoga, socijološkoga i umjetničkoga problema, kojemu ovaj veliki francuski maître nije posvetio podjednako stručno i prvorazredno djelo.⁵³ Ali međutim u drugom svesku njegove »L' Eglise«, te prave enciklopedije o Crkvi, nalazi se jedno divno poglavlje o Misi.⁵⁴ To je doduše kratka teološka interpretacija svih liturgijskih dijelova mise, ali vrijedna,

⁵¹ S te strane su vrlo interesantna neka djela *J. Maritaina*, *Georges Goyau-a*, *Ch. Peguy a*, *Ernest Psicharija*, *J. Riviere-a*, *Leon Bloy-a* i *E. Hello-a*. Ima tu biserja kršćanskih istina u najknjiževnijoj formi.

⁵² D. Žanko: *Francis Jammes i Georges Goyau o sv. Misi*. »Život«, 1934. ožujak, str. 97.—112.

⁵³ Njegov *Jésus* se može po književnim kvalitetama staviti uz bok *Mauriacovu* i *Papinijevu* djelu o Isusu Kristu.

⁵⁴ *A. D. Sertillanges: L' Eglise*. II. chap. II. La Messe, str. 11—22. Paris, 1921. Librairie Lecoffre.

da se trajno ponese u duši kao najdublja emocija, jer autor se sam uzdrhtala srca predaje svome uzvišenom predmetu, kada na pr. piše: »Ova Misa svaki dan obilazi oko naše zemlje, uzdignuta rano ujutro sa suncem svake hemisfere, ova stalna Misa, koja predstavlja u svaku rascvjetanu zoru na nekoj točki, tijekom dnevnoga okretaja, jedan podignuti žrtvenik, na kome voštanice prestizavaju svijetlo srca.« — »Kad su apostoli napustili Jeruzalem iza velike drame, koja se ponavlja u našoj Misi. Isus im je rekao svoj *Ite, missa est*, a to je prava misija, koju im je dao. I mi također imamo jednu misiju u ime Kristovo. Mi smo »Kraljevsko svećenstvo« rekao je sv. Petar.«

François Mauriac je u dva navrata zamočio svoje slavno pero da piše o Misi, obadva puta, da joj doprinese jasnoći i dubljem shvaćanju, ali obadva puta on objašnjava prvu Misu, Isusovu Misu Velikoga Četvrtka. Prvi put u djelu »*Le Jeudi-Saint*«,⁵⁵ a drugi put u poznatom »*Vie de Jésus*«.⁵⁶

»*Le Jeudi - Saint — Veliki Četvrtak*« neprispodobivo je lijepo liturgijsko-euharistijsko djelo, u kojem autor redak po redak slijedi oficij ovoga najvećega dana tumačeći tajnu Posljednje večere, koja je identična sa tajnom svake naše mise. »Ništa se nije promijenilo od ove zore kršćanstva, osim red molitava, koje dolaze prije i poslije Podizanja i pričesti. Za vrijeme podnevnih misa u velikim župama, u gužvi indiferentnoga mnoštva, gospoda, koja pri dnu kod vrata čekaju, da svećenik svrši, i ne sjete se možda, da se ono, što se događa tamo dolje na oltaru, izvršilo u jednom određenom času povijesti na mjestu, što se zove Kalvarija. Ali na zornicama u tim istim župama ili na misama svetih samostanskih zadrugâ osjetio bi se i samo jedan indiferentan prisutnik u onoj atmosferi, koju stvara realna prisutnost Gospodinova na oltaru, i koja čini, da je najsitnija kapelica i danas poput katakombi. — Ništa ne daje jači osjećaj trajnosti kršćanstva, zabilježio je Jacques Rivière, nego ove tihе mise sa onim glasnim molitvenim završecima od vremena do vremena i dugom šutnjom svećenika u adoraciji...« (str. 21.)

Veliki romansier ne štedi slika. Raskošno rasipa svojim lirskim temperamentom jednu viziju za drugom. Tendencija mu je uvjeriti čitatelja neposrednošću, ukloniti mu sve teškoće, koje ga snalaze pred živim Kristom u Kruhu i Vinu, stoga naročito apostrofira protestante i Nietzschea.

⁵⁵ Ed. Flammarion, Pariz, 1931.

⁵⁶ Ed. Flammarion, Pariz, 1936. I G. Papini je u poznatoj *Storia di Christo* vrlo slikovito, sa mnogo erudicije i u nekoj povišenoj temperaturi obradio prvu Misu. U hrvatskom prijevodu od Dra Fr. Biničkoga *Povijest Kristova*, Senj, 1936., str. 342—349.

U »*Vie de Jésus*« iza kako je po Evandelju opisao događaj prve Mise, u kojoj je pričest apostolâ njezin integralni dio, zastaje časom baš na tome mjestu:

»Što su shvatili oni koji uzeše udjela u ovom tijelu i u ovoj krvi? Sin Čovječji bijaše tu, prostrt nasred stola i istodobno ga svaki od njih osjeti, kako treperi u njemu, kako podrhtava, kako sagorijeva kao plamen, što osvježuje i blaži. Po prvi put se na ovom svijetu dovršilo čudo: posjedovati onoga, koji se ljubi, utjeloviti se u njega, nahraniti se njime, ujediniti se s njegovim bićem, preobraziti se u njegovoj živoj ljubavi.« (Str. 238.)

Sjećanje na prvu misu trebalo bi u današnjim kršćanima oživjeti pričest pod misom, jer »neku vrstu nasilja vrši na Kristovoj žrtvi onaj, koji se sa svećenikom združuje u prikazivanju žrtve, a ne združuje se u blagovanju iste. Prisustvovati Misi a ne pričestiti se, to je nedovršeno djelo.« (Fenelon)

Ostaje nam još jedno najnovije a istodobno u savremenoj liturgijskoj literaturi najbolje djelo: »*Le Poème de la Sainte Liturgie*« od Abbé Maurice Zundela.⁵⁷ Savršena liturgijska interpretacija Mise. »Odlično djelo najrjeđe kvalitete, istinska i čista radost, odgovor na ono, što se uopće može zaželjeti istodobno najekzaktnije i najsublimnije o Misi. Teolog asketa, istančan i dubok mislilac, osjetljiv na sve savremene probleme, autor je još k tome pisac prve vrste: stil suverene otmjenosti i ugladenosti čudesno prevodi čitavu misao duhovne nutrine i zaodijeva je, bez ikakva napora, blistavim tkivom izvanrednih slika, savršene ispravnosti. Zundelove stranice traže, da ih polako uživamo i češće se na njih povraćamo. Ponovna lektira ne će iscrpsti sadržinu meditacijâ o nekim fundamentalnim temama — neizmjerne plodnosti.«⁵⁸

Charles du Bos ubraja Zundela među četiri suvremena katolička pisca francuskoga jezika, kojima »se u spisima nazrijeva kontemplacija u krilu riječi«, a to su pored njega Jean Pierre Altermann, Paul Claudel i Camile Mayran. Drugim riječima to su danas najdublji katolički pisci, umjetnici riječi par excellence, osvajači duša putem živih, aktivnih, dosjetljivih slikâ iz nevidljivoga, ali realnoga svijeta.

⁵⁷ Oevre Sv. Augustin, Saint Maurice, Suisse. Depot en France: Desclée de Brouwert et Cie 76 bis, Rue des Saints - Peres, Paris 7e. Citati done-eni po 3. izdanju u studenom 1935.

⁵⁸ Ovo je mišljenje V. Honnaya D. I., svakako danas najkompetentnijega bibliograf koga stručnjaka, humaniste i praktičnoga apostola u organizaciji katoličke intelektualne elite u Belgiji. U Francuskoj je Zundelova knjiga u tri godine doživjela tri izdanja.

Zundelova interpretacija Mise nadilazi sve, što je dosada napisano o ovom uzvišenom predmetu.⁵⁹ On ne ide toliko za tim da hvali i brani Crkvu, on hoće da je »promatra: u božanskoj čistoći njezina unutarnjega života.« Misa mu je »misterij, koji treba proživjeti u smrti jedne Ljubavi. Njena božanska Realnost nadilazi sve riječi. Pače ni ime Pjesma ne odgovara nego tek u etimološkom smislu . . . To je Akcija par excellence, sam akt našega otkupljenja.« Liturgija mu je »škola šutnje: ona nas uči da prisluškujemo — a to je možda najviša forma poslušnosti i ljubavi.

U ovoj šutnji je naša duša našla svoju domovinu, a misterij Crkve nam se ukazao kao najviša potreba i najljepši izvor prave slobode: a to je u odricanju sebe i zaodijevanju Bogom.« (Predgovor, 9.)

Knjiga je podijeljena u četiri dijela: 1. Sakramentalna vizija svemira (uvod). — 2. Misa katekumena ili Liturgija Sinagoge. — 3. Liturgija Posljednje Večere ili Misa vjernih. — 4. Fons aquae salientis in vitam aeternam (U kolijevci simbolizma, Misterij vjere, Duša psalmodije, Liturgija života, Kantik sunca). Nemoguće je ovdje i u najskrtijim potezima dati približne konture misaonosti i ljepote ovoga liturgijskoga standard djela. Zato će trebati posebna studija. Što je u poeziji Claudelova *La Messe là-bas*, to je u liturgijskoj literaturi Zundelova *Le Poème de la Sainte Liturgie*. Čini se, da je baš Claudel inspirirao autora, kad je pisao *Introit*, *Credo* i *Ite Missa est*, a obratno, izgleda da je Zundel danas apsolutno potrebit liturgijski tumač Claudelove Mise.⁶⁰ Teško je naći

⁵⁹ Ovdje moramo spomenuti jedan talijanski komentar Mise, što ga je napisao književnik *Domenico Giuliotti* pod natpisom *Il ponte sul mondo* (Commento alla Messa), Torino, Soc. Edit. Internazionale, Corso Regina Margareta 176. — 1932. — S obzirom na ime glasovitoga katoličkoga pisca, koji je i Papinija pozivao na povratak i koji je svoj odnos prema svijetu naprasito pointrirao u poznatoj *L'Ora di Barabba* nesmiljeno rušeći lažne idole, ovaj komentar ima veliko književno tumačenje.

Djelo je plod temeljita studija i uživljanja u svaki pokret i svaku riječ Mise, smireno, objektivno, bez one strašne grozničave erupcije, koja potresa svakom stranicom *L'Ora di Barabba*. Sve je na svome mjestu, liturgijski ispravno, a želi da pouči, da »rastjera maglu« i u »malome bijelom disku« otkrije lice Kristovo. Izgleda da je na njega mnogo djelovao u ovoj radnji često spominjani *Dom Guéranger*, (čija je Misa prevedena na talijanski 1915.) i *Goyau* sa svojom knjigom *Le Catholicisme* (Felix Alcan, 1931.), u kojoj se nalazi divan komentar Mise. — Giuliottijevo djelo je inače samostalno, odiše silnom snagom vjere i ljepotom potpunoga smirenja u živoj realnosti Kristove žrtve. Na koncu se nalazi *Dodatak* sa tumačenjem i opisom oltara, svećeničkog misnoga odijela, liturgijskih boja i misnih predmeta. O ovoj knjizi je kod nas pisao g. Nedjeljko Subotić u »Hrvatskoj Straži«, 1938.

I Fr. Mauriac je za svoj spomenuti *Vie de Jésus* kao motto uzeo odlomak iz Zundelova *Creda*, u kojem je riječ o Kristu, na kojem bitno počiva kršćanstvo, jer On je njegova Osoba, njegova živa Ličnost pored toga, što je i njegova nauka.

dva djela, koja bi tako bezuvjetno morala biti skupa u čitateljevoj ruci. Nije to toliko zato, da bi se objašnjavala i popunjavala, jer je svako u sebi savršeno, nego zato, jer jedno u nutarnjem svijetlu drugoga postaje poput Danteove pjesme *sakramentalna vizija Sve-mira*, kakove dosada svijet nije imao izražene u riječi, osim u djelima katoličkih mistikâ.

D. Žanko

P. S. Ova studija nema u svim dijelovima jedinstvene stilske obradbe, jer mi je u prvom redu mnogo bilo stalo do toga, da hrvatskoj inteligenciji predstavim niz novih, više manje nepoznatih imena katoličke francuske književnosti i da pružim po mogućnosti što detaljniji uvid u prebogatu riznicu katoličkoga književnoga stvaranja u Francuskoj. Naročito sam se zadržao na ličnom duhovnom problemu René Schwoba jer je i previše značajan za modernu generaciju i na poeziji Paul Claudela, jedno, jer je njegova Misa u smislu teme ove studije *vrhunac*, a drugo, jer sam iskusio, da je u krugovima naše mlade katoličke inteligencije, naročito svećeničke, poznato o njemu samo njegovo ime i ništa više. Budući da se stvar i ovako oduljila, morao sam ostati samo kod francuske literature i ispustiti posebno poglavlje o Misi u hrvatskoj lirici, što će dobrotom g. urednika doći svakako na red, jer mi Hrvati smo i u toj temi kao i u Marijanskoj kvantitativno među prvima (Šarić, Pavelić, Poljak, Storov, Soljačić, Klarić, Korner). D. Ž.